

Pagrindiniai kalendorinių papročių ypatumai

(pranešimas 2023 m. spalio 20 d. seminare „Pasirengimas VI Lietuvos mokinių etninės kultūros olimpiadai: kalendorinių papročių ir liaudies kūrybos pažinimas“)

Doc. dr. Dalia URBANA VIČIENĖ

Mėnulio ir saulės kalendoriai

Mėnulio kalendorius – seniausias kalendorius Lietuvoje, grindžiamas mėnulio fazių stebėjimu. Mėnulio kalendoriaus mėnuo prasideda jaunatimi ir baigiasi delčia: maždaug dvi savaitės mėnulis kasnakt didėja, paskui dvi mažėja. Dabar yra įsitvirtinę 4-ių fazių pavadinimai – *jaunatis*, *priešpilnis*, *pilnatis* ir *delčia*, tačiau liaudyje pavadinimų būta daugiau: *sengalis*, *galadelčius* (delčia), o laikas, kai mėnulis nematomas, vadintas *sanvarta*, *mainomis*, *tuštimu*. Tris paras kiekviena mėnulio fazė beveik nekinta, o jaunaties fazė trunka apie septynias paras (nuo „pjautuvo“ pasirodymo pradžios).

Pavadinimo „mėnuo“ kilmė akivaizdžiai siejasi su mėnuliu. Pagal mėnulio kalendorių metus sudaro 12–13 mėnesių. Mėnulis apsisuka aplink žemę per 27,3 paras, o saulės atžvilgiu mėnulis sugrįžta į tą pačią padėtį per 29,5 paras, todėl kas 2–3 metus mėnulio kalendoriaus metus sudaro 13 mėnesių. Tautosakoje neretai minimos trys mėnulio fazės po devynias paras, todėl manoma, kad seniau pagal mėnulio kalendorių mėnesiu buvo laikomos tokios trys devyniadienės savaitės, apytiksliai atitinkančios 27 parų trukmę (galbūt iš to kilo ir skaičiaus „trys devynerios“ simbolika).

M. Gimbutienės nuomone, lietuvių kalendoriniuose papročiuose mėnulio kalendoriaus pėdsakai siekia itin gilią senovę – ikiindoeuropietiško laikotarpio Senosios Europos kultūrą, kurioje buvo labai svarbios mėnulio fazės, veikusios žemės ir vandens stichijas. Žmonės pastebėjo, kad priklausomai nuo mėnulio fazių kaitos kyla jūros potvyniai, kartojasi žuvų nerštas, žvėrių migracija ir kiti reiškiniai. Iš to kilo Mėnulio kultas, kurio pėdsakai išliko iki šių laikų: mėnulis vadintas dievaičiu, pamačius jauną mėnulį sakytos maldelės, mėnulio atvaizdas atsispindi archajiškuose amuletuose, papuošaluose, stogastulpiuose, įvairių tradicinių dirbinių ornamentuose.

Mėnulio kalendoriaus palikimas pastebimas ne tik nustatant Velykų datą ir su ja susijusių kitų švenčių datas, bet ir Kūčių, Pusiaužiemio bei kitų švenčių papročiuose, o mėnulio fazių įtaka augalų sėjai, sodinimui ir kitiems darbams, medžioklei ir gyvulių auginimui pripažįstama iki šių dienų.

Mėnulio kalendorius, kuriam būdinga kasmet kilnojama metų pradžios data, yra ir šiuo metu paplitęs musulmoniškose šalyse. Tačiau tuose kraštuose, kuriuose labai svarbi žemdirbystė, vien pagal mėnulio kalendorių skaičiuojant metus ilgainiui išryškėjo didelė laiko matavimo paklaida, vis labiau neatitinkanti dėl saulės įtakos kintančių gamtos reiškinių, todėl prirėkė ieškoti naujo laiko matavimo modelio.

Saulės kalendorius sudaro pagrindą dabartinio kalendoriaus, kuriame metus sudaro 365–366 dienos ir 12 mėnesių, o mėnesiai skirstomi į 7 dienų savaites.

Mūsų krašte saulės kalendorius taip pat yra labai senas. Saulė garbinta kaip moteriška dievybė, neretai dainose ir kitoje tautosakoje ji vadinama „saule motule“. Lietuvos teritorijoje išliko iš neolito laikotarpio įvairūs gintariniai amuletai su saulės simbolika, ji būdinga seniesiems papuošalams, verpsčių, kultuvių, puodų, muzikos instrumentų bei audinių raštams, saulutės dažnai užbaigia koplytstulpių viršūnes ir pan. Manoma, kad Saulės metų simbolis, žymintis svarbiausias su saulės padėtimi susijusias kalendorinių metų šventes – kryžiaus ženklas apskritime.

Saulės kalendoriuje svarbiausios šventės žymi *Saulės saulėgrįžas*, arba *solsticijas* (lot. *solstitium* – saulės stovėjimas) – momentus, kai Saulės skritulio centras pereina per ekliptikos (metinio Saulės centro

judėjimo apskritimu) aukščiausią tašką per vasaros saulėgrįžą ir žemiausią tašką per žiemos saulėgrįžą. Beje, galima pastebėti, kad su Saulės solsticijomis susijusios kalendorinės šventės, palyginti su astronominėmis datomis, vėluoja 2–3 dienas: pavyzdžiui, vasaros saulėgrįža astronomiškai yra birželio 21 dieną, o Rasų šventė (Joninės) švenčiama birželio 23 dieną; žiemos saulėgrįža astronomiškai yra gruodžio 22 dieną, o Kalėdos švenčiamos gruodžio 25 dieną.

Saulės kalendoriuje reikšmingi ir *lygiadieniai* (Saulės *ekvinokcijos*, kai dienos ir nakties trukmė susilygina), kurių yra du – pavasario lygiadienis (astronomiškai kovo 19–21 d.) ir rudens lygiadienis (astronomiškai rugsėjo 22–23 d.). Lygiadieniai taip pat turi sąsajų su kalendorinėmis šventėmis: pavasario lygiadienis siejasi su Gandrinėmis (Blovieščiais) kovo 25 dieną, o rudens lygiadienis – su Dagotuvėmis, arba Dagos švente (šv. Mykolo diena) rugsėjo 29 dieną. Būtent pagal pavasario lygiadienį nustatoma svarbiausios krikščioniškos kilnojamosios šventės Velykų data, taip pat ir kitų kilnojamųjų švenčių datos, kurios nustatomos pagal Velykas.

Julijaus ir Grigaliaus kalendorių kaita

Julijaus kalendorių Romos imperijoje Julijaus Cezario pavedimu sudarė egiptiečių astronomas ir matematikas Sozigenas. Jis įtvirtino metų padalijimą į 12 mėnesių, o mėnesių – į 7 dienų savaites. Julijaus kalendorius įsigaliojo 46 prieš m. e. sausio 1 dieną. Iki tol įvairiose Romos imperijos tautose (kaip ir kitose) metai buvo skaičiuojami „nuo pasaulio sukūrimo“ arba kokio nors tai tautai svarbaus seniausio įvykio. Vidutinė Julijaus kalendorinių metų trukmė yra 365,25 dienos: treji iš eilės metai, vadinami paprastaisiais, turi 365 dienas, o ketvirtieji (kurių metų skaičius turi dalintis iš 4), vadinami keliamaisiais, turi 366 dienas. Beje, krikščionių bažnyčia Julijaus kalendorių priėmė tik po kelių šimtmečių – 325 metais.

Grigaliaus kalendorius. Julijaus metai yra 11 min. 15 sek. ilgesni už astronominius, todėl ilgainiui kalendorinės datos metų laikų atžvilgiu pasislinko į priekį: pavyzdžiui, po 1000 metų tas poslinkis sudarė 7,8 dienas, 1700 m. skirtumas sudarė 10 dienų, 1800 m. – 11 dienų, 1900 m. – 12 dienų, o dabar – 13 dienų. Tokiam neatitikimui sumažinti 1582 m. buvo sukurtas Grigaliaus kalendorius, kurį savo bule patvirtino popiežius Grigalius XIII, nes tuomet lygiadienio data iš kovo 21 buvo jau atslinkusi į kovo 11 dieną ir Velykų šventės nutolo nuo joms skirto laiko. Grigaliaus kalendorius pakeitė keliamųjų metų skaičiavimo tvarką: jais nelaikomi paskutiniai šimtmečio metai, jei jie nesidalija iš 400, todėl palyginti su astronominiais metais 1 dienos paklaida susidaro tik per 3300 metų.

Lietuvoje Grigaliaus kalendorius įsigaliojo labai anksti – jau 1584 m. Tačiau Lietuvai patekus į carinės Rusijos imperiją, nuo 1800 m. sausio 1 d. Lietuvoje buvo gražintas Julijaus kalendorius (Užnemunėje vėliau), kol po Pirmojo Pasaulinio karo 1915 m. lapkričio 15 d. (pagal Julijaus kalendorių – lapkričio 28 d.) vėl visoje Lietuvoje buvo įvestas Grigaliaus kalendorius. Beje, Rusijoje po revoliucijos 1917 m. taip pat įsigaliojo Grigaliaus kalendorius, tačiau stačiatikių bažnyčia iki šiol laikosi Julijaus kalendoriaus.

Metų pradžios suvokimo kaita

Nors Julijaus kalendorius įsigaliojo sausio 1 dieną, tačiau tuomet naujųjų metų pradžia buvo laikoma ne sausio 1-oji, bet kovo mėnuo, skirtas karo dievo Marso garbei (Romos imperijoje nuo šio mėnesio prasidėdavo karai). Kovo 1-oji kaip naujųjų metų pradžia Vakarų Europoje išliko labai ilgai. Nors krikščionių bažnyčia dar VI amžiuje buvo pradėjusi metus skaičiuoti nuo gruodžio 25 dienos – Kristaus gimimo, tačiau tik 1691 m. popiežius Inocentas bule nustatė, kad katalikiškuose kraštuose naujieji metai prasideda nuo sausio 1-osios. Įvairiose šalyse toks naujas naujųjų metų skaičiavimas įsitvirtino

skirtingai: kovo 1-oji buvo laikoma naujų metų pradžia Rusijoje iki XV a., o Anglijoje šią dieną buvo švenčiami Naujieji metai net iki 1782 m.

Beje, kovo mėnesio sąsaja su naujų metų pradžia iki šiol išliko mėnesių pavadinimuose daugelyje šalių: 9-as mėnuo rugsėjis vadinamas septintuoju (pvz., angliškai *September* nuo lot. *septimus*), 10-as mėnuo spalvis vadinamas aštuntuoju (angliškai *October* nuo lot. *octavo*), 11-as mėnuo lapkritis vadinamas devintuoju (angliškai *November* nuo lot. *nonus*), 12-as mėnuo gruodis vadinamas dešimtuoju (angliškai *December* nuo lot. *decimus*).

Mėnvardžiai

Daugumoje Europos kalbų mėnvardžiai (mėnesių pavadinimai) yra lotynų kilmės. Lietuviškieji mėnvardžiai yra saviti, susiję su:

- augmenija (birželis, liepa),
- paukščiais (balandis, gegužė, kovas),
- gamtos reiškiniams (gruodis, lapkritis, sausis, vasaris),
- žemės ūkio darbais (rugpjūtis, rugsėjis, spalvis).

Dabartinė daugumos mėnvardžių vartoseną Lietuvoje nusistovėjo XIX a. antrojoje pusėje – XX a. pradžioje.

Seniau mėnuo dažnai turėjo kelis pavadinimus, o mėnvardis neretai reiškė ne vieną, bet kelis dabartinius mėnesius: pavyzdžiui, sausis dar reiškė dabartinį gruodį; vasaris – ir sausį; kovas – ir vasarį; balandis – ir kovą, gegužę, net birželį; birželis – dalį balandžio, gegužės, birželio; lapkritis – ir spalį; gruodis – ir lapkritį. Gali būti, kad toks dviejų gretimų mėnesių pavadinimų sutapimas kilo dėl Julijaus ir Grigaliaus kalendorių kaitos. Kita vertus, įvairiose vietovėse skyrėsi mėnesių laiko ribos, nes jos buvo siejamos su žemės ūkio darbais, kurie priklausė nuo tų metų orų.

Lentelė Nr. 1. Senieji mėnesių pavadinimai (pastaba: gulsčiu šriftu pažymėti pavadinimai, būdingi toliau einančiam mėnesiui (galimai dėl Julijaus ir Grigaliaus kalendorių kaitos), o paryškintu gulsčiu šriftu pažymėti tik tam tikram mėnesiui būdingi pavadinimai).

Dabartinis pavadinimas	Kiti senieji mėnesių pavadinimai
Sausis	Sausinis, didysis ragutis, ragas, <i>siekis</i> , <i>žiemaverčio mėnuo</i> , <i>barsukinis</i> , <i>meškinis</i> , <i>vėgėlinis</i> , vilkinis, pusčius, <i>vasaris</i>
Vasaris	Mažas ragutis, ragutis, pustis, pusčius, pūščius, pūsis, pusinis, <i>pridėtinis</i> , <i>veršinis</i> , <i>ešerinis</i> , <i>zuikiakojis</i> , <i>kovinis</i>
Kovas	Kovinis, ragutis, <i>morčius</i> , <i>glušėkas</i> , <i>burblių</i> , <i>šutinis</i> , <i>karvelinis</i> , <i>balandis</i> , <i>balandinis</i>
Balandis	Balundis, balandinis, karvelis, karvelinis, <i>aprilis</i> , mildvinis, sultekis, <i>vėlykų mėnuo</i> , žiedų mėnuo, <i>gegužis</i> , <i>gegužinis</i> , <i>biržetas</i>
Gegužė	Gegužia, gegužinis, gegužis, sultekis, žiedis, žiedų, <i>militis</i> , <i>milčius</i> , sėtinis, sėmenis, <i>berželis</i> , <i>beržis</i>
Birželis	Berželis, biržetas, biržis, beržė, <i>jaunis</i> , <i>jaunius</i> , <i>mėšlinis</i> , <i>kirmėlių mėnuo</i> , <i>pūdymo mėnuo</i> , sėjinis, sėjos mėnuo, sėmenis, sėmeninis, visjavis, šienpjovys

Liepa	Liepinis, liepžiedis, šienpjūtis, šienpjūvis, <i>griežlinis, putpelinis, medunešis, ungurinis, šaminis</i> , pjūkis, pjaukjavinis
Rugpjūtis	Pjūmonies, pjūtis, pjūvės mėnuo, visjauvis, paukštlėkis, <i>degėsis, grikinis, drevinis, žilio mėnuo</i> , šilinis (Dzūkijoje (Dainavoje))
Rugsėjis	<i>Sėjos, rugis, rudugys, rudenio, vėsulinis</i> , paukštlėkis, šilinis, šilų, <i>viržių, rujos, strazdinis, veselinis, vesulis, grybaulia, želmeninis</i>
Spalis	Spalinis, <i>pagrūzdis, pažaliuokis, varninis, bobvarnis</i> (pas kupiškėnus), <i>visagalis</i> , vėlinis, <i>lapkristys, septintinis</i>
Lapkritis	Lapkrėstys, lapkristys, spalinis, vėlių, vėlius, <i>balaninis, linabrukis, jaujinis</i> , vilkų, <i>grodis, gruodinis</i>
Gruodis	Gruodinis, groclis, vilkinis, vilkų, <i>kalėdų</i> , pustis, ragas, didysis ragutis <i>sausinis</i>

Kilnojamosios šventės

Svarbiausia kilnojamoji šventė – **Velykos**, kurių data nustatoma kasmet vis kita vadovaujantis principu, kuris atspindi Mėnulio ir Saulės kalendorių jungtį: Velykos švenčiamos esant mėnulio pilnačiai pirmą sekmadienį po pavasario lygiadienio (kovo 21 d.). Taigi Velykos gali būti įvairiu laiku nuo kovo 23 iki balandžio 24 dienos.

Nuo Velykų priklauso ir kitų kilnojamųjų švenčių datos:

- *Užgavėnės* – antradienis, likus 47 dienoms iki Velykų (tarp vasario 5 ir kovo 6 d.)
- *Pusiaugavėnis* – gavėnios vidurys, apie 20 dienų prieš Velykas
- *Verbų sekmadienis* – paskutinis sekmadienis prieš Velykas
- *Didysis ketvirtadienis* – ketvirtadienis prieš Velykas
- *Didysis penktadienis* – penktadienis prieš Velykas
- *Didysis šeštadienis* – šeštadienis prieš Velykas
- *Atvelykis (Vaikų Velykėlės)* – sekmadienis po Velykų
- *Šeštinės* – ketvirtadienis šeštą savaitę po Velykų (tarp gegužės 1 ir birželio 2 d.)
- *Sekminės* – sekmadienis septintą savaitę po Velykų (tarp gegužės 15 ir birželio 12 d.)
- *Devintinės* – ketvirtadienis devintą savaitę po Velykų (tarp gegužės 22 ir birželio 23 d.)

Nuo kilnojamųjų švenčių priklauso ir kai kurių laikotarpių tarp švenčių trukmė bei datos:

- *Mėsiedas* trunka nuo Kalėdų (gruodžio 25 d.) iki Užgavėnių
- *Gavėnia* prasideda Pelenų dieną (kitą dieną po Užgavėnių) ir trunka 46 dienas iki Velykų

Kiti laikotarpiai tarp švenčių:

- *Adventas* prasideda nuo šv. Andriejaus dienos – ketvirto sekmadienio prieš Kalėdas, laikotarpio trukmė svyruoja nuo 22 iki 27 dienų
- *Tarpušventis* apima 12 dienų laikotarpį pradedant Kalėdų antrąja diena (gruodžio 26 d.) ir baigiant Trijų Karalių švente (sausio 6 d.)

Žiemos ir vasaros ciklai

Manoma, kad seniau lietuviai metus dalijo ne į keturis sezonus, o į du – žiemos ir vasaros. Metų dalijimas į šiltąjį ir šaltąjį laikotarpius atspindi senąją baltų pasaulėžiūrą ir jai būdingą savybę daugumą

reiškinių suvokti dvilypėmis opozicijomis. Toks kalendoriaus suvokimas būdingas įvairioms tautoms, nes yra paremtas archetipiniu mąstymu.

Sąlyginės šaltojo ciklo ribos apima laikotarpį nuo Vėlinių iki Velykų. Šaltuoju metu papročiuose daugiau dėmesio skiriama anapusiniam pasauliui, o šiltuoju – šio pasaulio gyvybingumui, augimui ir vešėjimui.

Vėlinės

Lietuviai savo mirusiuosius prisimindavo per visas svarbiausias metines šventes, tačiau labiausiai – rudenį, baigiant rudens darbus. Vėlinių kilmė siejama su lietuvių tikėjimu, kad mirštant žmogui nuo kūno atsiskiria vėlė, kuri paskui bendrauja su gyvaisiais, juos lanko. Tikėta, kad būtent per mirusiųjų minėjimo šventes vėlės priartėja ir dalyvauja apeigose, todėl tuomet siekiama išreikšti artimą ir pagarbų ryšį su protėviais.

Mirusiųjų minėjimo šventė Lietuvoje buvo vadinama ne tik *Vėlinėmis*. Senuosiuose šaltiniuose ji vadinama *Ilgėmis*, o Rytų Lietuvoje – ir *Dziedų (Dziadų)* vardu. Ilgių šventės papročiai susiję ne tik su mirusiųjų pagerbimu, bet ir su darbų užbaigimo apeigomis, kurių metu buvo atliekami būrimai siekiant gero kitų metų derliaus. Tikėta, kad būtent protėviai ir anapusinio pasaulio jėgos padeda užtikrinti gamtos vaisingumą ir skalsą.

Šventimo laikas. Senuosiuose XV–XVI a. šaltiniuose rašoma, kad protėvių vėlėms pagerbti skirtos apeigos būdavo atliekamos spalio mėnesį ir trukdavo kelias dienas, o lietuvių papročius ir archajiškus tikėjimus tyrinėjęs Jonas Basanavičius tvirtino, kad mirusiųjų pagerbimo apeigos tęsdavosi daug ilgiau – nuo Šv. Mykolo (rugsėjo 29 d.) iki Šv. Martyno (lapkričio 11 d.). Kiti šaltiniai nurodo, kad mirusiųjų minėjimo šventės laikas buvo spalio pabaiga – lapkričio pradžia arba vien lapkričio pradžia.

Į šį protėvių pagerbimo laiką patenka krikščionių Bažnyčios įvesta šventė lapkričio 1-ąją – Visų šventųjų diena, tačiau jos paskirtis kita – pagerbti visus šventuosius, kurie neturi savo atskiros dienos liturginiame kalendoriuje.

Senuosiuose šaltiniuose rašoma, kad pagerbiant mirusiuosius būdavo ne tik einama į kapus, bet ir **keliamos vaišės**. Pavyzdžiui, Jonas Dluogošas XV a. rašė, kad kapinėse žmonės rinkdavosi iš visos apylinkės ir puotaudavo kelias dienas, aukodami dievams (ypač Perkūnui), kad šie sustiprintų mirusiųjų vėles. Aleksandro Gvaninio teigimu, XVI a. žemaičiai prie Kuršo ribos eidavo lankyti artimųjų kapus su pienu, midumi ir kitomis vaišėmis, ten šoko, pūtė vamzdžius ir mušė būgnus.

Paprotys valgyti prie kapų, palikti ant jų vaišių (duonos, košės, kiaušinių, laistyti kapus pienu, medumi, vynu) buvo paplitęs įvairiose pasaulio tautose, o Europoje labiausiai žinomas iš slavų, graikų, rumunų ir kitų kaimyninių tautų papročių.

Bažnyčia tokius papročius ėmė drausti, tačiau vėlių vaišinimo papročiai Lietuvoje išliko iki XIX a., o kai kur net ilgiau – pasitaikydavo, kad kapai būdavo pabarstomi grūdais, paliekama duonos ir vandens (vėliau jį pakeitė degtinė). Lietuvoje ilgai gyvavo tradicija Vėlinių išvakarėse pjauti aviną, jo mėsą aukoti bažnyčiai, dalinti elgetoms, panaudoti ruošiant Vėlinių nakties vakarienę. Anot Motiejaus Valančiaus, žemaičiai mirusiesiems iš vakaro dėjo dubenis šiupinio ir raugtienės. Kitais duomenimis, Žemaitijoje, Kurše ir Mažojoje Lietuvoje po kapų lankymo ir bažnyčios vaišės vykdavo karčemose, kiekvieno valgio ir gėrimo buvo nupilama vėlėms po stalą. Ilgiausiai gyvavo paprotys rengti vaišes mirusiųjų garbei namuose – jo pėdsakai pastebimi ir šiandien, kai po apsilankymo kapuose giminės susirenka bendrų vaišių.

Buvo tikima, kad vėlės lankosi tiek namuose, tiek bažnyčioje, todėl žmonės jų laukdami pasiruošdavo: kad vėlės sušiltų, kurdavo pirtį, kad lengviau patektų į namus, atidarydavo langus ir duris, kad nesusižeistų – paslėpdavo aštirus daiktus, taip pat nepildavo laukan šiukšlių. Pirmiausia kviesdavo vėles nusiprausti pirtyje, o po pirties – į vaišes: nukraudavo valgiais stalus, palikdavo juos nakčiai, o

galiausiai dalį valgių nunešdavo į kapus. Taigi Vėlinės turi nemažai prasminių sąsajų su Kūčiomis, per kurias taip pat prieš vakarienę daug kur kuriama pirtis, prie bendro vaišių stalo kviečiamos vėlės, stengiamasi vėlių nesužeisti, joms atveriami langai ir durys, paliekama maisto, šelpiami tarpininkais su anapusiniu pasauliu laikomi elgetos prašant pasimelsti už mirusiuosius.

Ilgiausiai Vėlinių šventimas pagal senus papročius išliko Dzūkijoje (Dainavoje). Pradedant valgyti būdavo aukojami pirmieji kiekvieno patiekalo kąsniai ar sriubos šaukštai. Pagerbdami mirusiuosius, žmonės meldavosi prie valgiais nukrauto stalo, ant jo būdavo padėta sėtuvė su uždegta žvake, duonos kepaliuku ir kitu maistu, kurį vėliau išdalydavo elgetoms, kad šie pasimelstų už vėles. Prieš pradėdami valgyti, žvakę apnešdavo aplink stalą arba perduodavo iš rankų rankas. Apeigos pirkioje prie stalo būdavo ilgos ir turiningos. Vakarienei baigiantis, vėlėms buvo sakoma: „Dovanokit, vėlelės, būkit sveikos, sudiev, laiminkite mus gyvenančius, ramybė tiems namams. Eikite ten, kur jus likimas veda.“

Kai kur vaisėms virdavo košę, paaukoto gaidžio sriubą. Ypatinga reikšmė buvo teikiama „dziedų“ duonai, kurią dzūkai skirdavo protėviams ir kepdavo su apeigomis, o vėliau išdalindavo elgetoms. Duonelė protėviams buvo kepama ir kitur Lietuvoje. Gervėčių krašto (dabar – Baltarusija) lietuviai elgetoms išdalyti būtinai kepdavo nedidelių bandelių, o avies mentelę aukėjo bažnyčioje. Tikėta, kad elgetos turi ypatingą ryšį su mirusiais, yra tarpininkai tarp gyvųjų ir mirusiųjų. Už gautas aukas elgetos tylomis ir balsu kalbėdavo maldas.

Tiek seniau, tiek ir dabar **pagrindinis mirusiųjų pagerbimo simbolis yra ugnis**. Anksčiau tikėta, kad vėlės šąla, tad kūrendami ugnį gyvieji padėdavo išėjusiems į Anapilį sušilti. Kaimyninėje Baltarusijoje dar ir dabar išlikęs paprotys yra vadinamas „šildyti mirusįjį“ arba „šildyti mirusiajam kojas“. Anksčiau būdavo deginamos ne tiek žvakės, kiek tiesiog užkuriama ugnis, sukraunant kapinėse vieną didelį laužą (jame degino senus kryžius, sausas medžių šakas ir kt.). Senovinį kapinių laužo deginimo paprotį dar ir dabar galima pamatyti Varėnos rajono kaimuose (Margionyse, Mardasave, Musteikoje).

Per Vėlines prisimenami užmiršti kapai. Būdingas lietuvių Vėlinių papročių bruožas – „klajojančių vėlelių“, nesava mirtimi mirusiųjų, niekieno neprisimenamų kapų pagerbimas. Lietuviai tikėjo, kad Vėlinių vakarą galima aptikti seniai pamirštus ir nežinomus kapus, nes tą naktį žybsi mažytės švieselės tose vietose, kur kada nors buvo palaidotas žmogus. Pastaraisiais metais po truputį vėl atgimsta paprotys per Vėlines uždegti žvakutes ant protėvių kapų – pilkapių ir kitų senkapių, taip pat ant apleistų kapelių.

Seniau lankant kapus, kaip ir per laidotuves, būdavo raudama (ypač Dzūkijoje (Dainavoje)). Nuo XX a. 7-ojo dešimtmečio prasidėjus etnokultūriniam sąjūdžiui Lietuvoje, susiformavo nauja tradicija per Vėlinių apeigas lankant pilkapius ir kitus kapus dainuoti našlaičių dainas ir kitas liaudies dainas apie mirusius.

Vėlinių sąsaja ir priešprieša su nauja Helovino švente, jos kilmė ir raida

Lietuvoje pastaruosiu metu vis labiau populiarėja naujai atėjusi Helovino šventė, tiksliau – nauja jos atmaina, kurioje įsivyrąja su mirtimi ir įvairiais siaubais susiję gąsdinantys įvaizdžiai (nors Helovino kilmė pasižymi visiškai kitomis prasmėmis). Toks demonizuotas Helovinas, iškreipiantis mirties ir anapusinio pasaulio suvokimą, sunkiai dera su lietuviškais Vėlinių papročiais, kurie skatina pagarbą mirusiųjų pasauliui, artimą ryšį su anapus iškeliavusiais protėviais, skatina apmąstyti šio ir anapusinio pasaulio santykį.

Helovino ištakos siejamos su senovės keltų tradicijomis, kurios siekia priešistorinius laikus. Pagal keltų kalendorių naujieji metai prasidėdavo lapkričio 1 dieną, o jos išvakarėse, spalio 31 dieną, buvo švenčiama **Samhaino šventė** (keltų kalba *Samhain* reiškia vasaros pabaigą), pažyminti perėjimą iš gyvybingos vasaros į žiemą, siejamą su anapusiniu pasauliu. Tikėta, kad tą naktį riba tarp gyvųjų ir mirusiųjų pasaulių sunykdavo, todėl mirusiųjų vėlės aplankydavo namus.

Samhaino šventės vakare žmonės užgesindavo savo namų židinius, prie durų palikdavo vėlėms maisto ir dovanų. Tą naktį, kuri dėl artimo ryšio su anapusiniu pasauliu buvo laikoma ypatinga, druidai pranašaudavo ateitį, kūrėdavo didelius laužus, aukodavo javus ir gyvūnus. Žmonės persirengdavo iš gyvūnų odų ar net kaukolių padarytais kostiumais tikėdami, kad tai padeda užmegzti ryšį su anapusinio pasaulio dvasiomis.

Pagal senuosius papročius šventės metu prie durų ir langų buvo padedami iš ropių padaryti žibintai su juose išraižytais baisiais veidais. Tikėta, kad tokie žibintai padeda atbaidyti piktašias dvasias, kurios dėl trapios ribos su anapusiniu pasauliu klaidžioja tarp gyvųjų. Šis paprotys siejamas su airių legenda apie vieną iš tokių dvasių *Stingy Jack*, todėl išskobti žibintai vadinami Džeko vardu.

Svarbi senųjų keltų tradicijų dalis – vaikščiojimas nuo durų iki durų prašant maisto. Airijoje iš vėlesnių laikų žinomas paprotys (vadinamas *guising*), kai jaunuoliai persirengę lankydavo žmones dainuodami, pasakodami anekdotus ar krėsdami įvairius pokštus, o po to gaudavo skanėstų, vaisių, riešutų ar pinigų (tuo šie persirengėliai primena lietuviškų Užgavėnių kaukėtus veikėjus, kurie simbolizuoja anapusinį pasaulį). Iš to ilgainiui išsivystė dabartinė Helovino tradicija Airijoje, JAV ir kitose šalyse vaikščioti vaikams su kaukėmis prašant saldinių žodžiais „Vaišės arba pokštas!“.

Ilgainiui senoji Samhaino šventė, švenčiama spalio 31 dieną, susiliejo su krikščioniškais papročiais. Krikščionybė keltų kraštus pasiekė IX a., kai Bažnyčia jau buvo paskelbusi lapkričio 1-ąją Visų šventųjų diena (anksčiau ši diena buvo švenčiama gegužės 13 d.). Britų salose senąja anglų kalba Visų šventųjų diena vadinosi *All Hallows Day*, jos išvakarės – *All Hallows Eve*, o ilgainiui išvakarių pavadinimas sutrumpėjo iki *Halloween*. Pakeitus pavadinimą, Airijoje ir Škotijoje ši šventė ir toliau buvo švenčiama panašiai kaip Samhainas – su didžiuliais laužais ir persirengėliais, tarp kurių atsirado ir su krikščionyste susijusių kaukių (šventųjų, angelų, velnių). Britų salose Helovinas išlaikė nemažai senosios šventės papročių, kurie ilgainiui persipynė su krikščioniškomis tradicijomis: pavyzdžiui, einant nuo durų prie durų buvo prašoma „sielos pyragų“, mainais žadama pasimelsti už tų namų šeiminkų mirusių giminaičių sielas.

XIX a. viduryje airių ir škotų emigrantai masiškai ėmė plūsti į JAV, atsiveždami savo papročius, taip pat ir Helovino tradicijas. Čia jie atrado moliūgus, kurie dar geriau nei ropės ar bulvės tiko Džeko žibintams gaminti. Keitėsi ir persirengimo tradicija, nes airių ir škotų jaunimas vietoj šventųjų ir kunigų ėmė kurti siaubūnų kaukes, norėdami išgąsdinti aplinkinius.

Iš pradžių airiškas Helovino tradicijas amerikiečiai dėl stipraus puritonų pasipriešinimo smerkė kaip pernelyg pagoniškas, todėl jos prigijo tik pietinėse valstijose. Tačiau ilgainiui JAV susiformavo savita Helovino versija, susijusi su derliaus švenčių renginiais, kaimynų susibūrimais ir „žaidimų vakarėlius“, kuriuose būdavo sekamos istorijos apie mirusius ir vauduoklius, žaidžiami žaidimai, krečiami pokštai. XX a. pradžioje Heloviną šventė jau visa Šiaurės Amerika. Ilgainiui Helovinas tapo viena mėgstamiausių JAV švenčių, pasižyminti bendruomeninėmis tradicijomis, išdykavimais ir saldumynų medžiokle (posakis „Vaišės arba pokštas!“ tapo tradiciniu), o kai kur susikūrė išplėtotas pramogų verslas, siūlantis aplankyti vauduoklių namus, įsigyti įvairius persirengėlių kostiumus ir pan. Ši šventė jau nebeturi nieko bendro su pirminiu mirusiųjų pagerbimu ir vasaros pabaigos šventimu.

Amerikietiškos tradicijos padarė įtaką Helovino papročių kaitai ir pačioje Airijoje, ir visoje Europoje, ir kitur. Visgi tik Airijoje Helovinas švenčiamas kaip valstybinė šventė (paskutinį spalio savaitgalį ir pirmadienį), o vaikams visą savaitę nereikia eiti į mokyklą.

Lietuvoje Helovinas neretai įgyja gana iškreiptą pavidalą, nutolsta tiek nuo airiškų, tiek nuo amerikietiško tradicijų. Kita vertus, įsigilinus į Helovino kilmę galima rasti nemažai prasminių sąsajų su lietuviškomis Vėlinėmis – abiem šventėms būdingos vaišės, aukos mirusiems, ugnies simbolika, derliaus motyvai, siekis užmegzti ryšį tarp šio ir anapusinio pasaulio.

Beje, kai kuriose Lietuvos vietovėse panašiu metų laiku taip pat gyvavo persirenginėjimo paprotys: Žemaitijoje ir Mažojoje Lietuvoje per linamynio talkas, kurios vykdavo naktimis nuo spalio iki Kalėdų,

pasirodydavo tokie patys, kaip ir per Užgavėnes, persirengėliai, kurie krėsdavo įvairius pokštus, surengdavo vaidinimus ir žaidimus. Šie persirengėliai, kaip ir per Užgavėnes, simbolizavo anapusinį pasaulį, tačiau linamynio papročiai nebuvo tiesiogiai susiję su mirusiųjų pagerbimu.

Šv. Martynas, Ožio diena – lapkričio 11-oji

Rudens pabaigos bei artėjančios žiemos laukimo metas pažymimas *Šv. Martyno diena*, kuri švenčiama lapkričio 11 dieną. XVI–XVII a. Lietuvoje, kaip ir kituose Europos kraštuose, Šv. Martyno diena buvo galutinis įvairių mokesčių mokėjimo terminas, tą dieną buvo atsiskaitoma su samdiniais, taip pat ir su viso kaimo samdiniais – kalviu ir skerdžiumi (jiems atsilygindavo bendrai supildami grūdų ir sudėdami kitų produktų). Piemenims tai reiškė ganiavos pabaigą, nes nuo Šv. Martyno gyvuliai sugunami į tvartus.

Lapkričio 11 dieną buvo švenčiama ir *Ožio diena*, laikyta žiemos šauktuvėmis. Ožio dieną piemenėliai linksmindavosi ir burdavo, norėdami greičiau sulaukti sniego. Kad greičiau pasnigtų, piemenys išsirinkdavo gražiausią ir balčiausią ožką ar ožį, jį papuošdavo (kai kur net uždėdavo karūną), pavaišindavo kopūstais ir morkomis, o paskui tris kartus ožį apvesdavo pasauliui aplink beržą. Apeigos metu piemenys taukšėdavo šermukšnio ar kadagio lazdomis, dainuodavo linksmas daineles, šokdavo, užsilipę ant aukštesnės vietos (apversto kubilio, kelmo) sakydavo prakalbas.

Šią dieną lauke ant laužo piemenukai paskutinį kartą kepdavo savo skanėstą – kiaušinieneį iš dvylikos kiaušinių. Žemaitijoje per Šv. Martyną valgydavo keptą žąsį ir iš jos krūtinkaulio burdavo, koks bus žiemą oras. Kai kur ir merginos per šią šventę užsiimdavo būrimais: išvakarėse visą dieną nieko nevalgydavo, kad naktį susapnuotų jaunikį.

Adventas

Advento laikotarpio papročiai Lietuvoje pasižymi labai archajiškais požymiais, nors pats jo pavadinimas (lot. *adventus* – atėjimas, pradžia) siejamas su krikščionybe – Jėzaus Kristaus gimimo laukimu.

Advento trukmė. Dabar adventas prasideda nuo Šv. Andriejaus dienos ir baigiasi prieš Kalėdas, taigi advento trukmė svyruoja nuo 22 iki 27 dienų. Tačiau iš krikščionybės istorijos žinome, kad iki IV a. vidurio advento laikotarpis buvo ilgesnis – truko apie 7 savaites (kaip ir gavėnia).

Advento pradžia žymi Šv. Andriejaus diena – artimiausias lapkričio 30 dienai sekmadienis. Šią dieną atliekami įvairūs ateities spėjimai ir burtai, panašūs į Kūčių spėjimus. Visoje Lietuvoje žinomas paprotys Šv. Andriejaus dienos išvakarėse nusilaužti ir pasimerkti ant palangės vyšnios ar slyvos šakelę – jei pražydės iki Kūčių rytmečio, išsipildys svajonė ar troškimas. Taip pat būta daug vedybinių burtų: pavyzdžiui, galima sužinoti apie būsimą jaunikį temstant triskart atbulomis apėjus šulinį prieš saulės kryptį, barstant paskui save kanapes ar aguonas, jas „pasėjus“ prie lovos ir pavalgius sūriai – tuomet sapne tas likimo skirtasis atjos prie šulinio girdyti žirgo.

Advento laikotarpiui būdingas pasninkas – tai laikas, kai mažiau valgoma, penktadieniais atsisakoma mėsinių ir pieniškų valgių, susilaikoma nuo šokių, vestuvių ir kitų pasilinksminimų. Pasninkas per adventą (ir gavėnią) Lietuvoje įsitvirtino dėl katalikų Bažnyčios reikalavimų, tačiau ne visur. Išsiskiria Mažoji Lietuva, kurioje gyvavęs protestantizmas nereikalavo pasninkauti ir atsiriboti nuo linksmybių, o senieji XVI a. – XVII a. pradžios šaltiniai netgi nurodo, kad šiame regione per adventą būta piršlybų ir vestuvių.

Senieji advento papročiai rodo labai stiprias sąsajas su senąja ikikrikščioniška pasaulėžiūra. Žmonės tikėjo, kad tuo metų laiku piktosios žiemos jėgos nužudo augmeniją, įkalina saulę, tad reikia imtis maginių veiksmyų – apeigomis sukurti Visatą iš naujo, kad laikas vėl pradėtų tekėti, sugrižtų saulė

ir suvešėtų augmenija. Gyvavo tikėjimai apie tuo laikotarpiu siaučiančias piktašias dvasias, laumes, raganas, todėl laikytasi įvairių apsaugojimo priemonių. Advento laikotarpio tautosakoje ir tikėjimuose dažnai minimi numirėliai, vaiduokliai, velniai ir kitos chtoniškosios būtybės, taip pat įvairūs gyvūnai (kiškis, lapė, voverė, vilkas ir kt.), kurie senojoje mitologijoje sietini su anapusiniu pasauliu. Beje, lapkričio ir ypač gruodžio mėnuo žmonių buvo vadinamas vilkų mėnesiu, vilkams tuomet būdavo nešamos aukos.

Advento laikotarpiui **būdingi įvairūs draudimai** ir taisyklės, kaip reikėtų elgtis šiuo ypatingu gamtos apmirimo laikotarpiu. Manoma, kad toks draudimų metas prasidėdavo dar spalio pabaigoje ar lapkričio pradžioje iškart po Vėlinių (Ilgijų). Rašytiniai šaltiniai ir tautosaka rodo, kad kai kur tam tikromis dienomis buvo vengiama verpti, malti girnomis ir dirbti kitus darbus, susijusius su sukimo judesiu (kad nebūtų sutrikdyta natūrali gamtos eiga), taip pat kirpti avių, kirsti medžių, medžioti, pilti pagalvių, ilgai dirbti vakarais.

Visgi per adventą **žmonės rinkdavosi kartu pavakaroti** dirbant įvairius darbus – plėšant plunksnas, taisant pakinktus, vejant virves, mezgant tinklus, verpiant. Bedirbdami sekdavo įvairias istorijas, pagiedodavo adventines giesmes, o kai kur (Dzūkijoje, mažiau Aukštaitijoje, rečiausiai Sūduvoje) jaunimas žaisdavo žaidimus („Ievaro tiltą“, „Svotus“ ir kitus), dainuodavo senąsias advento dainas, kurioms būdingi priedainiai su žodžiais *leliumai*, *leliumoj*, *aleliuma loda*, *aleliuma rūta*, *da ladum ladum*, *kalėda*, *lėliu kalėda kalėda*, *oi kalėda kalėdzien* ir kt.

Ilgiausiai senieji advento papročiai išliko Dzūkijoje ir Rytų Aukštaitijoje dėl gyvenimo glaudžiose bendruomenėse – čia daugiausia užrašyta advento–Kalėdų dainų, žaidimų, burtų ir tikėjimų. Mažiau advento laikotarpio tautosakos užrašyta kitur Aukštaitijoje ir Sūduvoje, o Žemaitijoje žinomi tik pavieniai pavyzdžiai.

Aukštaitijoje (Kėdainių, Panevėžio, Rokiškio, Zarasų, Ukmergės apylinkėse) kas savaitę **vykdavo advento turgūs**. Per pirmąjį, vadintą *šeškaturgiu*, prekiaudavo šiltais rūbais, kailinukais, pirštinėmis, šalikais, šeškų kailiais. Antrasis buvo *skaistaturgis* – dovanų mugė (pirkdavo skareles, karolius, kaspinus, kepures, žiebtuvėlius ir pan.). Paskutinysis turgus vadintas *saldaturgiu*: jame prekiaudavo viskuo, ko prireiks šventiniam stalui (medumi, spanguolėmis, aguonomis, džiovintais grybais, kalėdinėmis žąsimis, kiaulių galvomis ir kt.).

Mažoje Lietuvoje išpopuliarėjo paprotys per adventą vakarieniauti padėjus ant stalo iš eglių šakų nupintą **vainiką su keturiomis žvakėmis**: pirmą savaitę uždegama 1 žvakė, antrą savaitę – 2, trečią – 3, ketvirtą – 4 žvakės, o nuo paskutinės žvakės paskui įžiebama ir Kalėdų eglutė.

Šv. Liucijos diena – Lietuvai nebūdinga kalendorinė šventė. Lietuvoje pastaraisiais metais vis dažniau minima atneštinė kalendorinė šventė – Šv. Liucijos, arba Šviesos diena, švenčiama gruodžio 13 dieną. Bet Lietuvoje gruodžio viduryje vis labiau įsigali tamsa ir šviesos sugrįžimo tenka dar ilgokai palaukti, tad dėl šios šventės pagrįstumo mūsų šalyje kyla nemažai klausimų. Norint suprasti, kodėl ši iš Švedijos kilusi ir vis labiau pasaulyje populiarėjanti šventė vadinama Šviesos, reikėtų žinoti jos istoriją.

Švedijoje krikščionybė ėmė plisti nuo XI a., o tuomet, kaip ir kitose šalyse, senesnės kilmės kalendorinės šventės buvo pavadintos šventųjų vardais. Visuotinai pripažįstama, kad šv. Liucijos vardas Švedijoje buvo suteiktas saulėgrįžos šventei, nuo kurios naktys jau nebeilgėja ir palaipsniui grįžta šviesa – pagal tuomet naudotą Julijaus kalendorių saulėgrįžos metas atitiko gruodžio 13 dieną. Tačiau ilgainiui kalendorinės datos metuose pasislinko į priekį, nes Julijaus kalendoriaus metai yra 11 min. 15 sek. ilgesni už astronominių metų trukmę (pvz., 1800 m. tas skirtumas sudarė 11 dienų, o dabar – net 13 dienų). Siekiant ištaisyti tokį prasilenkimą su astronominiais metais buvo sukurtas Grigaliaus kalendorius (1582 m.). Visgi Švedija ir toliau gyveno pagal senąjį Julijaus kalendorių ir prie naujojo Grigaliaus

kalendoriaus perėjo tik 1753 m., tačiau šv. Liucijos dienos datos nepakeitė – ji liko gruodžio 13-ąją, jau nebesiejant su saulėgrįža, tik prisimenant šios šventės kilmę iš jos.

Tuo tarpu Lietuva buvo viena iš pirmųjų šalių, priėmusių naująjį Grigaliaus kalendorių: juo ėmė vadovautis jau 1584 m., o Mažoji Lietuva (priklausiusi Prūsijos kunigaikštystei) – nuo 1610 m. Lietuviškuose papročiuose saulėgrįžos šventė, sutampanti su Kalėdomis, pasižymi ypač savitais bruožais ir archajiška simbolika, grindžiama šviesos pergalės idėja, todėl lietuviams ir neprireikė „skolintis“ panašia idėja pasižyminčios šventės iš švedų.

Kita vertus, kai Lietuva po Trečiojo Abiejų Tautų Respublikos padalijimo pateko į carinės Rusijos sudėtį, mūsų šalyje buvo sugrąžintas Julijaus kalendorius 1800–1915 m. laikotarpiu. Galbūt tuo metu Šv. Liucijos diena mūsų kraštui galėjo būti ir visai tinkama (nes pagal Julijaus kalendorių sutapo su Kalėdų švente), tačiau duomenų apie tai beveik nėra. Astronominių reiškinių stebėjimas Lietuvoje nuo seno buvo labai svarbus, tad senoji saulėgrįžos šventė ir toliau buvo švenčiama, vargu ar bepaisant oficialaus kalendoriaus nustatytų datų (pagal Julijaus kalendorių Kalėdos švenčiamos sausio 6 dieną, tapatinant su rusų ir kitų stačiatikių švente).

Dabartiniu metu, kai Lietuva vėl gyvena pagal Grigaliaus kalendorių ir visi švenčia saulės grįžimą per Kalėdas, mūsų krašte Šv. Liucijos šventė yra akivaizdžiai mums svetima.

Kūčios

Kūčios – viena iš seniausių švenčių pagal Saulės kalendorių, žyminti saulėgrįžą. Tai išskirtinė lietuviams šventė, kurią švenčia nedaug kitų tautų (lenkai, baltarusiai, ukrainiečiai, sentikiai). Kūčios pavadinimas siejamas su mirusiųjų garbei skirtu patiekalu *kūčia*, pagamintu iš įvairių grūdų, pupų, žirnių ir medaus, pagardintu aguonomis, riešutais (kartais pridedama ir džiovintų spanguolių, obuolių).

Buvo tikima, kad elgesys per Kūčias turės poveikį visiems metams, o tai rodo, jog Kūčios buvo siejamos su nauja metų pradžia. Stengiamasi iki Kūčių atiduoti skolas, susitaikyti, kad naują slenkstį būtų galima peržengti ramia sąžine.

Namų puošimas Kūčioms ir Kalėdoms. Kūčioms iš šiaudų surišdavo naują *sodą* (dar vadinamą *liktoriumi, voru, dangumi, rojumi*), kad jis visus metus saugotų nuo piktų dvasių, atneštų į namus darną, sėkmę, sotumą ir šviesą – dėl to prie sodo prikabindavo šiaudinius paukštelius, saulės ir augalų simbolius kaip pavasario pranašus. Taip pat namuose pakabindavo kitus papuošimus: žvaigždes, paukštelius, padarytus iš šiaudų ar medžio. Pastatydavo kambario kampe tris kartus perrištą javų pėdą, kad būtų gausus būsimų metų derlius ir skalsa. Namus papuošdavo ir visžaliais augalais – eglių, pušų, kadagių šakomis. Stengėsi, kad būtų kuo šviesiau – uždegdavo daugiau žibintų, žvakių ar balanų, židinyje kūrendavo beržinę pintį ar kelmą.

Eglutės puošimo Kalėdoms paprotys Lietuvoje atsirado tik XX a. pradžioje. Pirmieji eglutę ėmė puošti vokiečiai XVII a. pradžioje, vėliau šis paprotys išplito Europoje, o Rusijoje pasirodė XIX a. pirmojoje pusėje. Eglutės puošimo paprotys atėjo į Mažąją Lietuvą greičiausiai per vokiečius, o į Didžiąją Lietuvą – iš Rusijos.

Kūčių dienos eiga. Tą dieną drausta dirbti kai kuriuos darbus, ypač tuos, kuriems būdingi sukamieji veiksmai – vyti virves, verpti, malti, siūti, kultti, skaldyti malkas. Tikėta, kad per Kūčias geriau nepradėti naujų darbų, nieko negalima skolinti ir skolintis, neverta leistis į ilgas keliones. Iki pat šventinės vakariinės visą dieną žmonės pasninkaudavo, nevalgydami mėsos ir pieno produktų. Kūčių diena skiriama ruošai, o tylos ir susikaupimo kupinas vakaras – apeiginiam šeimos susibūrimui prie vaišių stalo. Stengtasi šią dieną pradėti anksti: ne tik dėl tikėjimo, jog tą rytą ilgas miegas gali prišaukti įvairias nesėkmes, bet ir dėl to, kad reikėjo daug ką nuveikti – pasigaminti šventinius patiekalus, išvalyti namus, nusiprausti pirtyje, atlikti kitus veiksmus, lemiančius gerą ateitį.

Siekdami pritraukti sėkmę ir gerą derlių, žmonės apeidavo laukus, sode papurtydavo obelis, o vėliau jas aprišdavo šiaudų grįžtėmis, atlikdavo kitus maginius veiksmus. Etnografas Juozas Kudirka atkreipė dėmesį, kad dauguma šių veiksmų pasižymėjo judėjimu ratu: „Tris kartus bėgama apie trobą, šulinį, kaminą, tris kartus apsisukus beriamos šiukšlės. Po kartą apeinamas sodas, laukai. Ratuojant nešami siekiamą konkretų tikslą įprasminantys daiktai, čia tampantys simboliais – kisielius, kiti valgiai, kalėdaitis, grūdai, javų pėdas, akėčios, barškalas. Kaip matyti iš sakomų grįžus linkėjimų, taip daro tikintis, kad sveiki ir laimingai gyvens, viens kitą gerbs, kad Dievas laimins ir saugos laukus, karvės bus pieningos, neišlėks bičių spiečiai, gyvuliai bus sveiki ir neis iš namų, derės javai, sodai, daržai, bus skalsa, neapvogt. Matyt, trigubai spirale ratuojant buvo siekiama ne tik padaryti apsaugines zonas apie ratuojamus dalykus, bet ir imituoti saulės sukimąsi, užtikrinti jos šviesą“ (J. Kudirka, *Lietuviškos Kūčios ir Kalėdos*, 1993).

Stalo parengimas ir šventinė vakarienė. Visų pirma ant stalo (kai kur ir po juo) paskleidžiama šieno, stalas uždengiamas balta linine staltiese. Paprotys per Kūčias dėti šieno po staltiese ir po stalu siejamas su tikėjimu, kad ant šieno ilsisi mirusiųjų vėlės, o pagal krikščionišką aiškinimą – šienas primena ėdžiose gulėjusį kūdikį Kristų. Stalo viduryje padedami *kūčia* ir *kalėdaičiai* – pašventintos plotkelės, kurių tikintieji atsineša iš bažnyčios. Šalia dedama duona, o aplink – kiti valgiai. Senovės lietuviai ant Kūčių stalo dėdavo 9 patiekalus, vėliau pradėta ruošti 12 patiekalų (kad kiekvienam mėnesiui būtų po valgi – tuomet bus sotūs metai; krikščionybėje šis skaičius siejamas su 12 Dievo apaštalų), o vėliausiai – 13 patiekalų (kaip per Paskutinę vakarienę). Visus patiekalus sudėjus ant stalo, pastatomos ir uždegamos vaškinės žvakės.

Tradiciniai Kūčių valgiai yra negyvininės kilmės. Seniausias patiekalas – *kūčia*, taip pat *kūčiukai* (dar vadinami *šližikais*, *parpeliais*, *prėskučiais*, *kleckučiais*), kurie valgomi su aguonų pienu. Aukštaitijoje vakarienei tiekdamo virtų kviečių, kuriuos užpildavo medumi arba paraugintų daigintų ruginių miltų *salde*. Ant stalo dedama obuolių, riešutų. Ruošiami įvairūs grybų, silkių ir kitų žuvų (dažniausiai lydekos) patiekalai, kai kur verdami barščiai su grybais. Labai senas ir būtinas Kūčių patiekalas – avižinis kisielius. Kiti tradiciniai Kūčių gėrimai – tirštas spanguolių kisielius, džiovintų vaisių kompotas. Žemaičiai visus Kūčių valgius skanindavo paspirgintomis ir sutrintomis kanapėmis, neišsiversdavo ir be *cibulynės* (rūgščios sriubos su silke). Sūduvoje ant stalo patiekdavo virtų žirnių ir pupų, o dzūkai kepdamo grikinis papločius.

Kūčių valgyti sėdama užtekėjus Vakarinei žvaigždei. Prie stalo paliekama vieta tais metais mirusiems šeimos nariams, jiems padedamos tuščios lėkštės. Taip buvo elgiama ir su į karą išėjusiais ar emigravusiais gyvais artimaisiais. Kūčių vakarienės kai kurios šeimos pakviečia ir vienišus ar neturtingus kaimynus arba jiems nuneša Kūčių valgių. Vargšų kvietimas turi senas tradicijas, nes tikėta: „Kuriuose namuose elgeta valgo Kūčias, tie namai tais metais bus laimingi“.

Daug kur Lietuvoje (Aukštaitijoje, Dzūkijoje, Sūduvoje) prieš Kūčių vakarienę gyvavo ypatinga apeiga: šeimininkas, nešdamas Kūčių valgius (kartais tik duoną, kalėdaičius), tris kartus apeidavo namus, kiekvieną kartą pasibeldęs prisistatydavo esąs *ponas Dievas* ar *šventa dvasia*, o įėjęs į vidų visus sveikindavęs ir vaišindavęs neštais valgiais. Taip daryta, kad Dievas palaimintų namus ir apsaugotų nuo visokių blogybių, kad visur būtų skalsa (derėtų javai, sodai, daržai, gerai augtų gyvuliai ir pan.).

Per Kūčių vakarienę sakomos maldos, linkėjimai, dalinamasi kalėdaičiu ir kūčia – pirmas jos šaukštas atidedamas protėvių vėlėms, paskui kūčia dalijasi šeima pradėdant nuo senelių ir baigiant vaikais. Po to valgomi kiti patiekalai. Po Kūčių vakarienės stalo nevalia nudengti, vaisės paliekamos vėlėms.

Būrimai ir žaidimai. Dauguma burtų susiję su meilės reikalais, noru sužinoti, kaip seksis vedybinis gyvenimas, kokia bus sveikata, kokie bus metai derliui, gyvuliams. Vis dar išlikęs paprotys po Kūčių vakarienės traukti šiaudą iš po staltiesės: pagal šiaudo ilgį spėjama gyvenimo trukmė, ateinančių metų sėkmė, vedybinė laimė. Taip pat spėjama ateitis pilant karštą vašką į vandenį ir stebint susidariusias figūras, skaičiuojant paimtus į saują kūčiukus arba riešutus, apglėbtos tvoros stipinų ar parsineštų

glėbelyje malkų skaičių (jei porinis – gyvens poroje), taip pat mėtant batus durų link (jei krito priekiu į duris – ištekės ar iškeliaus), klausantis šunų lojimo (iš tos pusės atvyks piršliai) ir kt. Buvo žaidžiami žaidimai su riešutais ar kūčiukais bandant atspėti jų skaičių („Lyg lygu“, „Saka maka“ ir kt.).

Svarbūs ir Kūčių nakties pranašiški sapnai, todėl merginos po pagalve pasidėdavo veidrodi, šukas ar ant popierėlių surašytus vaikinų vardus, kad sužinotų būsimą jaunikį. Naktis po Kūčių stebuklinga: tikėta, kad vidurnaktį šulinių vanduo virsta vynu, o visi gyvuliai pradeda kalbėti. Viso to išgirsti, pamatyti niekam nevalia, esą gyvenimas gali pasibaigti. Būtent todėl šeimnininkai stengdavosi gyvulėlius nakčiai gerai pašerti, pagirdyti, pakloti sausą paklotą, o šulinius tai nakčiai uždengti.

Kalėdos

Kalėdos siejamos ir su saulėgrįža, ir su Jėzaus Kristaus gimtadieniu – taigi šventėje persipina senieji ir krikščioniški papročiai.

Beje, tyrinėtojai tvirtina, kad Kristaus gimimo diena Biblijoje nėra nurodyta (išskyrus kai kurias netiesiogines užuominas, kurios leidžia manyti, jog Kristus gimė pavasarį). Gruodžio 25-oji Bažnyčios buvo paskelbta Kristaus gimimo diena tik 345 m., kai krikščionybė tapo pagrindine Romos imperijos religija. Tuomet gruodžio 25-ąją buvo visuotinai švenčiama dievo Saturno garbei skirta žiemos saulėgrįžos šventė *Saturnelijos*, todėl toks Kristaus gimtadienio sutapatinimas su populiaria senąja švente gerokai prisidėjo prie krikščionybės išpopuliarinimo.

Lietuvoje Kalėdos seniau buvo švenčiamos 3–4 dienas.

Pirmoji Kalėdų diena švenčiama daugiausia tik namuose – tai šeimos ir poilsio metas, kai niekur nebūdavo einama, tik į bažnyčią. Prieš tai anksti ryte nuimtą nuo Kūčių stalo šieną išnešdavo gyvuliams, žiūrėdavo, ar iš šieno pribiro daug sėklelių – tai reikšdavo, kad ateinančių metų derlius bus labai geras. Važiudami į bažnyčią ir grįždami iš jos skubėdavo, lenktyniaudavo vieni su kitais, o pakeliui namo net stengėsi išvirsti iš rogių, nes tikėjo, kad tuomet gerai derės javai ir linai, pavyks greitai nudirbti visus darbus. Grįžus iš bažnyčios sėdama prie stalo ir sočiai valgoma.

Kalėdų vaišės. Gausus Kalėdų vaišių stalas ir sotus valgymas – gero derliaus ir šeimos sveikatos ateinančiais metais sąlyga. Tradiciškai lietuviai Kalėdoms ruošdavo kiaulieną. Artėjant didžiosioms metų šventėms ūkiuose buvo skerdziamos kiaulės, gaminamos dešros ir kiti kiaulienos gaminiai. Kalėdų stalui patiekdavo virtą kiaulės galvą, šaltienos, kumpio, dešros, netgi keptą paršelį. Vienas iš mėgstamų kalėdinių patiekalų – troškinti kopūstai su kiauliena ir karštos bulvės, Žemaitijoje dar virdavo šiupinį su kiaulės uodega. Kiek rečiau ant kalėdinio stalo pasirodydavo aviena (labiau Dzūkijoje), o gyvenantys arčiau vandens ruošdavo įvairias žuvis. Aukštaitijoje vienas iš savitesnių kalėdinių patiekalų – grikliais kimšti vėdarai. Kepta žąsis ant lietuvių Kalėdų stalo atsirado tik tarpukariu, kai dėl sunkmečio valdžia prieškalėdiniu laikotarpiu išleido įsaką, kad kiekvienas gyventojas turi nusipirkti žąsienos, o paskui tapo įprasta Kalėdoms kepti žąsį (ypač Mažojoje Lietuvoje). Per Kalėdas valgoma ir tai, kas lieka nuo Kūčių stalo, taip pat sūrio, medaus, obuolių, riešutų, namuose kepto pyrago, geriama naminė gira ir alus.

Blukio vilkimas. Kalėdinis metas pasižymėjo apeiginę prasmę turinčiu papročiu – triukšmingu kaimynų lankymu tempiant *blukį* (medžio trinką, kelmą ar kaladę). Blukį tempdavo jauni stiprūs vyrai – *blukvilkliai*, neretai juos lydėdavo persirengėliai meškomis, gervėmis, velniais ir kt. Blukvilkliai užsukdavo į visas trobas, jų šeimnininkai ant to kelmo tarsi sumesdavo savo bėdas, išsakydami žodžiais (ar tik mintyse) savo blogybes, o blukvilkius pavaišindavo riešutais, apiberdavo grūdais. Anot tyrinėtojų, blukio vilkimo apeiga vaizdavo senuosius metus ir visą susikaupusį blogį, o blukio sudeginimas reiškė blogį simbolizuojančios mitinės būtybės aukojimą, Saulės išvadavimą ir pasaulio tvarkos atkūrimą. Lietuvoje šis paprotys labiausiai žinomas Aukštaitijoje ir Žemaitijoje, labai populiarius Latvijoje.

Kalėdotojai. Blukvilčiai panašūs į *kalėdotojus* – šie dažniausiai būdavo persirengę, pradėdavo lankyti žmones jau pirmosios Kalėdų dienos vakare, o pagrindinės jų vaikštytės vykdavo nuo antrosios Kalėdų dienos ir tęsdavosi iki *tarpušvenčio* pabaigos (sausio 6-osios). Kalėdoti eidavo daugiausia jaunimas. Jie grupėmis lankydavo visas kaimo sodybas sveikindami šeimininkus, giedodami kalėdines giesmes, linkėdami laimės ir gero derliaus, barstydami namus grūdais vardan naujo atgimimo. Už linkėjimus šeimininkai atsilygindavo vaišėmis, dovanomis. Buvo manoma, kad kalėdotojų apsilankymas neša laimę ir padeda apsaugoti nuo nelaimių ateinančiais metais. Skirtingiems etnografiniams regionams būdingos įvairios kalėdojančių persirengėlių grupės: Žemaitijoje apsilankydavo „berneliai“, Aukštaitijoje – „čigonai“ ir „seniai“, Sūduvoje – Šyvio šokdintojai, Mažojoje Lietuvoje – „meška“, „arklys“ ir kt. Ilgiausiai kalėdinių persirengėlių vaikštytės išliko Vilkaviškio krašte, kur iki šiol gyvuoja Šyvio šokdinimo paprotys.

Senis Kalėda. Vienas iš svarbiausių kalėdiniu laikotarpiu apsilankančių persirengėlių – *senis Kalėda*. Lietuviškas senis Kalėda nėra susijęs su krikščionišku šventuoju Mikalojumi ar Santa Klausu. Pagal senas tradicijas Kalėda būna apsirengęs išvirškščiais kailiniais, susijuosęs rankšluosčiu, prisilipinęs linų barzdą, kartais ant nugaros prisitaisęs kuprą, pasiėmęs lazda ir krepšį. Atėjęs pabelsdavo lazda į duris ir prisistatydavo: „Aš – Kalėda, atėjau iš ano krašto, kur miltų kalnai, medaus upės, alaus ežerai, saldainiais lyja, barankomis sninga, nešu skarbų pilną terbą, laimę, derlių ir kitokią labą. Prašau dureles atidaryti ir į aną kraštą nevaryti.“ Dainose Kalėda vaizduojamas atvažiuojantis iš tolimos šalies per aukštus kalnus, per žemus klonius su šyvais žirgais, nauju važeliu, auksiniais, geležiniais arba moliniais ratais, diržų ar šilkų botagais, atvežantis įvairių dovanų (lašinių paltis, dešrų kartis, riešutų maišelius, merginoms aukso puodelius, sidabro žiedus, o bernams – „rašalo“). Senis Kalėda siejamas su istoriniuose šaltiniuose minimu dieviškuoju kalviu Teliaveliu, kuris nukalė Saulę. Besilankydamas pas žmones, Kalėda laimindavo namus, linkėdavo gerovės, skalsos ir darnos būsimais metais, o savo žodžių galią sustiprindavo namų kampus apiberdamas javais. Kalėda ir jo palyda už aplankymą ir linkėjimus susilaukdavo iš šeimininkų padėkos ir dovanų – maisto ar kitų daiktų. Vaikams Kalėda duodavo riešutų, riestainių, žaisdavo su jais žaidimus. Lietuviškoje tradicijoje Kalėdų senis ir visa jo palyda daug dėmesio skyrė ne tik vaikams, bet ir suaugusiesiems, jaunimui, linkėdami susirasti porą.

Antroji Kalėdų diena ir tarpušventis. Nuo antrosios Kalėdų dienos prasidėdavo kaimynų ir giminių lankymas, bendruomeninės vakaronės su triukšmingais šokiais, taip pat pagrindinės kalėdotojų vaikštytės. Tai būdinga visam *tarpušvenčio* (dar vadinamo *tarpukalėdžiu*, *vaišėmis*) laikotarpiui, kurio pabaiga – sausio 6-oji. Per tarpušventį buvo draudžiami įvairūs darbai (verpti, lopyti, malti, nerti), o vakarais būdavo rengiami šventvakariai (Dzūkijoje juos vadindavo *kalėduškomis*).

Į šį laikotarpį įsiterpia Naujieji metai sausio 1 dieną, jų išvakarės seniau vadintos *Mažosiomis Kūčiomis* arba *Riebiosiomis Kūčiomis*. Tuomet visa šeima susirinkdavo prie stalo (ant jo dėdavo šiupinį ir kitus kalėdinius valgius), išsakydavo vieni kitiems palinkėjimus, burdavo ateitį. Tai buvo tinkama proga apsilankyti kalėdotojams, o kai kuriose vietovėse pasirodydavo persirengėliai, vaizduojantys *Senuosius metus* ir *Naujuosius metus*, tarp kurių vykdavo dvikova ir visada nugalėdavo *Naujieji metai* (jaunuolis).

Tarpušventis – dalis viso *mėsiedo* laikotarpio, kuris baigdavosi Užgavėnėmis. Visas mėšiedas pasižymėjo panašiomis linksmybėmis kaip per tarpušventį, tik mažesniu intensyvumu: jaunimo šokiai ir žaidimai vykdavo per šventvakarius, daugiausia savaitgaliais. Aukštaitijoje per visą mėšiedą savaitgaliais kaimus lankydavo persirengėliai, todėl tas laikas vadintas *čigonų jomarku*. Be to, mėšiedas buvo svarbiausias piršlybų ir vestuvių laikotarpis visame metų rate.

Trys Karaliai – sausio 6-oji

Kaip minėta, Trijų Karalių švente užbaigiamas tarpušventis. Katalikų bažnyčios liturgijoje ši šventė skirta prisiminti Naujajame Testamente aprašytam įvykiui, kai iš Rytų šalies į Jeruzalę pasveikinti gimusio kūdikėlio Jėzaus atvyko stebuklingos žvaigždės vedami trys išminčiai – Kasparas, Merkelis ir Baltazaras. Liaudies sąmonėje išminčiai virto karaliais, nusistovėjo saviti papročiai.

Lietuvoje nuo XVI a. žinomas paprotys šios šventės proga žymėti duris trim kryželiais arba pirmosiomis karalių vardų raidėmis – taip siekiama apsaugoti namus nuo piktųjų dvasių. Daugeliu atvejų Lietuvos kaimuose XIX–XX a. namus šiais simboliškai pažymėdavo persirengėliai „trys karaliai“. Jie aplankydavo kiekvienus namus, visus sveikindami giesmėmis, vaišindamiesi ir rinkdami dovanas. Nors šių persirengėlių vaidinimai daugiausia krikščioniško siužeto, tačiau šis paprotys perėmė ir kai kuriuos senesnės kilmės motyvus: pavyzdžiui, užėję į namus „trys karaliai“ duodavo vaikams dovanų ir eidavo su jais ratelius, o Aukštaitijoje „karaliai“ vilkėdavo išverstais kailiniais (kaip būdinga ir kitiems kalendorinių švenčių persirengėjams).

Seniau ši diena dar buvo vadinama *Kūčelėmis*.

Pusiaužiemis – sausio 25-oji

Kai kuriuose šaltiniuose apie lietuviškas kalendorines šventes rašoma, kad viduržiemis buvo švenčiamas tuomet, kai po Naujųjų metų pasirodydavo jaunas mėnulis, tačiau ilgainiui Pusiaužiemio data nusistovėjo – sausio 25-oji. Tai savotiškas perėjimo iš žiemos į pavasarį lūžio taškas, gamtos atbudimo pradžia (diena tuomet pailgėja 1 valanda palyginti su saulėgrįža). Šią dieną nuo senų laikų buvo pranašaujama, kokia bus kita žiemos pusė, ar pavasaris bus ankstyvas. Tuo tikslu reikia stebėti barsuką miške, ar jis išlenda iš savo urvo ir kaip elgiasi: jei išlenda saulėtą dieną ir pamatęs savo šešėlį išsigąsta, eina atgal į guolį, apsvierčia ant kito šono ir užmiega – pavasaris bus vėlyvas; jei oras apniukęs, barsukas išlenda iš urvo ir pripėduoja – tuomet kita žiemos pusė bus šiltesnė, o pavasaris ankstyvas.

Liaudiškoje lietuvių tradicijoje ši diena dar vadinta *Kirmėlių diena*, nes tikėta, kad tą dieną trumpam iš žiemos miego pabunda gyvatės ir žalčiai. Per pusiaužiemį žmonės žadindavo gyvybę: papurtydavo sode obelis, kad būtų derlingesnės, pastuksendavo į avilius žadindami bites.

Grabnyčios (Perkūno diena) – vasario 2-oji

Liaudis šią dieną vadina *Gramnyčiomis* arba *Grabnyčiomis*. Dažnas galvoja, kad tai turėtų sietis su žodžiu „grabas“ (karstas), tačiau šios dienos pavadinimas yra kildinamas iš gudiško žodžio „gromnica“, paraidžiui tai būtų *perkūninė*. Dėl to Grabnyčios seniau vadintos *Perkūno diena*.

Nuo Grabnyčių jau pakvimpa pavasariu. Liaudyje sakoma, kad per Grabnyčias vėžė jau kreiva, nubąla beržų tošis, o gaidys gaudo lašus nuo stogo varveklių. Tą dieną spėdavo būsimums orus. Per Grabnyčias žmonės šventindavo bažnyčioje žvakes ir parsinešę į namus jas saugodavo. Šios žvakės būdavo naudojamos prie sergančio (ypač atvežus kunigą), prie mirštančio ligonio, didelės audros metu, vaikui ar kūdikiui neramiai miegant, sapnuojant baisius sapnus. Buvo tikima, kad tokios šventintos žvakės apsaugo ne tik nuo piktųjų dvasių, bet ir nuo gamtos nelaimių.

Šv. Agotos (Gabijos, Duonos) diena – vasario 5-oji

Tą dieną lietuviai pagerbdavo ugnies deivę Gabiją ir kasdienę duoną. Žemaitijoje ilgai gyvavo paprotys pelenais užžeriant vakare žarijas arba rytmetį įkuriant ugnį sukalbėti maldelei: „Švinta Gabieta, sugobta gabėk, sužiebta žibėk“. Atėjus į Lietuvą krikščionybei, dievaitės Gabijos mitinės funkcijos buvo perleistos šv. Agotai, pradėta bažnyčioje šventinti juodos ruginės duonos riekeles arba net visą

kepaliuką. Tikėta, kad šv. Agotos duona yra veiksminga apsaugos priemonė nuo ugnies, blogos akies, sužeidimo kare ir kitokio blogio. Lietuvoje XX a. ji dar buvo saugoma kiekvienuose namuose ir plačiai naudojama liaudies medicinoje bei ūkyje.

Užgavėnės

Tai kilnojama, visada antradienį švenčiama šventė (47-tą dieną prieš Velykas). Seniau Užgavėnės žmonės Lietuvoje švėsdavo net 3–5 dienas: pradėdavo švęsti dar nuo ketvirtadienio, o vėliau įsitvirtino šventimas nuo šeštadienio, sekmadienio. *Užgavėnių* pavadinimas kilęs nuo *gavėnios* pavadinimo, o pastarasis – nuo žodžių „gavėti“ (silpti) bei „gautis“ (žemė atsigauna iš po žiemos miego). Seniau Užgavėnės buvo dar vadinamos *Ragučio* švente.

Užgavėnės – tai slenkstis tarp nueinančios žiemos ir ateinančio pavasario (panašaus pobūdžio šventės nuo senų laikų žinomos visoje Europoje). Šventė kupina linksmybių ir triukšmo. Visoje Lietuvoje žinoma tradicija šios šventės metu daug valgyti (ypač mėsos patiekalų), naikinti pamėklę, atlikti įvairius maginius veiksmus tikintis užtikrinti ūkinę sėkmę, spėti ateitį dėl vedybų, oro ir kitų dalykų. Ši šventė nėra susijusi su jokiais bažnytinėmis apeigomis (išskyrus faktą, kad šventės laikas priklauso nuo Velykų laiko).

Užgavėnių valgiai. Tikima, kad jei per Užgavėnės gerai ir sočiai valgysi – būsi sotus ir stiprus visus metus. Pradėję švęsti nuo ketvirtadienio, valgydavo penktadienį 5 kartus, šeštadienį – 6 kartus ir taip toliau kasdien iki šventės pabaigos vis pridėdami po papildomą valgymą. Pagal tradicijas Užgavėnių dieną antradienį turėtų būti valgoma 9–12 kartų.

Šventei ypač daug ruošiama mėsos, nes po Užgavėnių prasideda gavėnia, kai mėsą valgyti draudžiama. Užgavėnių patiekalai būdavo aprūkomi dūmais, šlakstomi švęstu vandeniu, o valgio liekanos sušeriamos gyvuliams ir paukščiams, kad būtų sveiki, nes Užgavėnių valgiams buvo priskiriama gydomoji galia. Per Užgavėnės būdavo vaišinamas kiekvienas į namus užėjęs žmogus: jeigu ir būtų buvęs sotus, privalėdavo nors po truputį paragauti kiekvieno mėsiško valgio.

Tradicinis Užgavėnių patiekalas – *šiupinys*, verdamas iš žirnių, pupelių, kruopų, bulvių, įdedant kiaulės galvą, kojas, uodegą. Ypatinga reikšmė šiupinyje buvo teikiama kiaulės uodegai: sakydavo, kad kas valgydamas ją ras, tas pirmas ir ves. Darydavo *kiunkę* (dar vadinamą *šutyne*) – mėsos ir bulvių troškinį, kartais patiekiamą kaip šiupinio pakaitalą. Virėdavo *šaltieną* iš kiaulės ausų, kojų, galvos, paliktų nuo kalėdinių skerstuvų. Kai kur buvo iš avienos gaminama tradicinė Užgavėnių sriuba *avienė*, valgoma su miltiniais, bulviniais ar duonos kukuliais. Užgavėnėms kepama daug įvairiausių *blynų* – daugiausia miltinių, iš raugintos mielinės tešlos, rečiau kepdavo bulvinius. Blynais būtinai vaišindavo svečius, o patys juos valgydavo vakare. Nuo seno taukuose virėdavo *spurgas*. Tradiciniams Užgavėnių gėrimams priskiriamas *miežinis alus*, kurį ruošdavo iš anksto, užraugdami net iškart po Kalėdų.

Pasivažinėjimai rogėmis, rogutėmis ir kitomis priemonėmis. Per Užgavėnės plačiai žinomas paprotys važinėti rogėmis siejamas su linų bei javų augimo skatinimo magija – kuo toliau nuvažiuosi, tuo geriau augs javai ir linai. Važinėdavo ratu aplink laukus, kartais po tris kartus. Kad būtų geras ateinančių metų derlius, stengdavosi iš rogių išvirsti ir pasivolioti sniege arba voliodavosi iššokę į rogių ar linų lauką. Važinėjantis buvo dainuojama („O tai arklys“, „Arklys bėgo, žolė augo“ ir kt.) ir giedamos sutartinės („Čiuž čiužela“).

Ne tik vaikai, bet ir jaunimas, o ypač jaunavedžiai važinėdavosi nuo kalniukų rogutėmis, geldomis bei kitomis priemonėmis. Tikėta, kad tai taip pat nulems gerą linų ir javų derlių.

Su šiais papročiais siejasi ir Užgavėnių karuselė (vadinta *ratu*), kuria pasisukti mėgdavo ir suaugusieji, ir vaikai. Karuselę įsirengdavo ant ežero, kūdros ar pelkės ledo: ant įšaldyto kuolo užmaudavo vežimo ratą su pritaisyta kartimi, ant kurios galo užkabindavo rogutes. Aukštaitijoje tas

paprotys buvo siejamas ir su vedybų magija: kurios merginos ir vaikinai pirmieji pasieks *ratą* Užgavėnių rytą, tie bus laimingi ir kitas Užgavėnės švęs poroje (po to *ratą* perleisdavo vaikams).

Laistymas vandeniui. Lietuvoje buvo plačiai paplitęs paprotys per Užgavėnės vežioti „bičių spiečių“ arba „bites“, kurias paprastai vaidindavo susodinti į kubilą ir apdengti drobule vaikai ar merginos dūgzdami ir erzėdami, o juos vežiojantys šaukdavo: „Vandens, vandens!“. Prie kiekvienos sodybos „bitės“ būdavo apliejamos pilnu kibiru vandens. Tikėta, kad tada bitės vasarą gausiau neš medų, pasėliams užteks lietaus, o ir linai geriau užaugs.

Kaukės ir persirenginėjimas – tai viena pagrindinių Užgavėnių ypatybių, ypač Žemaitijoje, kur kaukės vadinamos *ličynomis*. Tradicinės kaukės dažniausiai daromos iš medžio, medžio žievės, avikailio arba kitokio kailio, o vėliau imta gaminti kaukes iš popieriaus, kartono ir kitų medžiagų. Nuo seno įprasta (ypač Aukštaitijoje) veidus tiesiog išsidažyti suodžiais, buroko sultimis, angliukais ar kitais augaliniais dažais.

Kaukės vaizduoja anapusinio pasaulio būtybes – protėvių dvasias, gyvenimo ir mirties dėsnius prižiūrinčias dievybes, namų, žmonių ir gamtos globėjas, skatinančias vaisingumą ir derlingumą. Seniausiomis pripažįstamos gyvūnus vaizduojančios *zoomorfinės* kaukės, kurios kažkada vaizdavo totemus – mešką, arklį, ožka ar ožį, gervę. Taip pat senos yra vadinamosios *demonomorfinės* kaukės – raganos (anot M. Gimbutienės, senosios Europos religijoje būta deivės Raganos – visa reginčios ir žinančios, susijusios su mirtimi ir atgimimu), velnio (senojoje pasaulėžiūroje Velinas (Velas) buvo mirties ir požemio karalystės dievas), giltinės (mirties deivė Giltinė, lemianti ir skirianti mirtį). Išskirtinės yra *mitinės* kaukės, kurioms priskiriami Lašininis, Kanapinis, Užgavėnių diedas ir kt. – jos tarsi tarpinės tarp demonomorfinių ir vėlesnių *antropomorfinių* kaukių, turinčių žmogaus pavidalą. Pastarosioms priskiriamas vyrų persirenginėjimas moterimis ir atvirkščiai, taip pat „čigonais“, „žydais“, „vengrais“, „ubagais“, „daktarais“. Ypatingą reikšmę turi „ubagai“ – pagal daugelį papročių elgetos laikomi tarpininkais tarp šio ir anapusinio pasaulio, tyrinėtojų nuomone, elgetomis tapo ir senieji žyniai, išvaryti iš savo šventviečių po krikščionybės įvedimo. Vėlyviausios – svetimšalių kaukės, kurios reiškia ne tiek tautinę priklausomybę, kiek priemonę išryškinti priešybei *svetimas–savas*.

Persirengėliai, stengdamiesi kuo išradingiau suvaidinti savo kaukės įvaizdį, lankydavo kaimus keldami triukšmą visokiais būdais – šūkaudami, barškindami įvairias barškynes, daužydami pagaliais į visokius rakandus, grodami instrumentais, dainuodami. Tikėta, kad keliamas triukšmas išbaido piktašias dvasias, o sukeltas juokas skatina atgimimą. Persirengėlių dainos pasižymi juokingais tekstais, keistais priedainiais (pvz.: „Čimdži rimdži šakar makar“; „Ei šnei, ei šnei, tumba basa, šurum burtum...“ ir pan.). Keliaudami persirengėliai mėgdavo vaidinti vestuves, piršlybas, krikštynas ar laidotuves. Žmonės tokius netikrus vestuvinius ir kūmus stengdavosi aplieti vandeniui, tik kartais apsirikus kliūdavo ir tikrų vestuvių ar krikštynų dalyviams, nes per Užgavėnės būta daug tikrų piršlybų ir vestuvių. Įsiprašę į namus persirengėliai krėsdavo pokštus, surengdavo vaidinimus, šokdindavo šeiminius, prilinkėdavo jiems visokiausių gerų dalykų, o šeiminkai juos išlydėdavo su vaisėmis ir kitomis dovanomis.

Pamėklės vežiojimas ir naikinimas. Užgavėnių pabaigoje persirengėliai vežiodavo ir naikindavo iškamšą, kuri reiškia su žiema ir mirtimi susijusią mitinę būtybę. Skirtinguose etnografiniuose regionuose ji buvo vadinama įvairiai: Žemaitijoje – More, Kotre, o Aukštaitijoje – Gavėnu, Čiūčela. Skyrėsi ir iškamšos sunaikinimo būdai: Morė dažniausiai deginama, o Gavėnas skandinamas, išvaromas iš gyvenvietės ar išverčiamas į pusnį. Tikėta, kad į lauką išverstas Gavėnas nulems kitų metų gausų derlių, taip pat ir sudegintos iškamšos pelenai būdavo išbarstomi po laukus tikint, kad tuomet žemė bus derlingesnė.

Užgavėnių pabaiga. Senovėje Užgavėnių pabaigoje ne tik Lietuvoje, bet ir kitose šalyse būdavo rengiamos žirgų lenktynės. Jų pėdsakų iki šiol išliko Sartų lenktynėse, kurios rengiamos Dusetose nuo XIX a. lenktyniaujant žirgais su kinkiniais ant Sartų ežero ledo.

Visoje Lietuvoje baigiant šventę vykdavo persirengėlių Kanapinio ir Lašininio dvikova. Kanapinis siejamas su gavėniai būdingu kanapių aliejumi ir pasninku, o Lašininis – su sotumu ir persivalgymu, būdingu mėsiėdo laikotarpiui. Todėl baigiantis mėsiėdai dvikovoje visada nugali Kanapinis.

Užgavėnių vakare jaunimas rinkdavosi į kokią nors didesnę trobą arba karčemą pašokti, susirinkdavo ir kiti kaimo žmonės. Į šokių vakarėlį atvykdavo ir persirengėliai, o tuomet įprastinius muzikos instrumentus pakeisdavo buteliai, puodai ir kiti skambantys daiktai. Visi šokdavo iki vidurnakčio, o paskutinis Užgavėnių šokis – „Šambaris“ („Šambaras“, „Šambario talka“), kurį sušokdavo artėjant dvylikai, suskambus bažnyčios varpams ar pasigirdus tam skirto barškalo garsams. Šokio metu šeimininkas ar kas nors kitas nemačiomis šokantiems ant nugaros prikabindavo silkės griaučius, kaulą ar pelenų maišelį (apsižiūrėję šokėjai stengdavosi perkabinti kitiems) – tai buvo ženklas, kad mėsiėdas jau pasibaigė.

Gavėnia ir į ją įsiterpiančios šventės

Per gavėnią, kuri prasidėdavo po Užgavėnių ir tęsdavosi iki Velykų, žmonės dar praėjusiam šimtmetyje daug dienų sausai pasninkaudavo – ypač trečiadieniais, penktadieniais ir šeštadieniais. Tuomet nebuvo galima valgyti mėsos, pieno, kiaušinių ir kitokių geresnių valgių. Valgydavo tik žuvį, silkes ir šiaip ką nors be mėsos ir pieno. Septynias savaites tokius pasninkus išlaikyti būdavo nelengva, nes visgi buvo dirbami darbai, kuriems reikėjo nemažai jėgų (pvz., vežamos ir kapojamos malkos).

Per gavėnią, kaip ir per adventą, katalikų Bažnyčia draudė piršlybas, vestuves, šokius ir kitas linksmybes (tokių draudimų nebuvo tik Mažojoje Lietuvoje, kurioje vyravo protestantizmas). Tačiau nepaisant draudimų, Dzūkijoje ir kai kur Aukštaitijoje visgi būta papročio per gavėnią rengti panašius kaip per adventą suėjimus ir vakarojimus, kurių metu jaunimas žaisdavo tradicinius adventinius žaidimus („Ivaro tiltą“, „Katiną“ ir kt.).

Pelenų diena (Pelenė, Papelčius) – pirmoji gavėnios diena, kai prasidėdavo pasninkas. Papročiai tą dieną drausdavo daug darbų: kulti, velėti skalbinius, kepti duoną. Po Užgavėnių linksmybių visi miegodavo ligi prašvintant, o žiburio ryte jau nebedėgdavo. Svarbiausias šios dienos ypatumas – pelenais apibarstomi trobesiai, gyvuliai, žmonės ir pasėliai, prisimenant posakį „Iš dulkės gimęs, dulke ir pavirsi“. Kai kur šią dieną gyvavo paprotys vilkti kaladę (panašiai kaip per Kalėdas vilkdavo blukį): kaladę per Pelenę vilkdavo vyrai, įritindami ją į lankomų namų kiemą, o tam, kad vėl išvilktų, reikėjo vyrus pavaišinti. Žmonės tikėjo, kad „pas ką kaladę atvelka, tam gerą padaro“. Įdomus paprotys gyvavo Žemaitijoje XIX a. – vežioti Pelenės dieną nuo trobos prie trobos ant vežimėlio užsisodintą pamėklę, vadinamą Sene Kūniške, kurią padarydavo su spragilais rankų vietoje, o galvą papuošdavo egliaškių vainiku.

Pusiaugavėnis. Tai iš griežto gavėnios pasninko ir rimties išsiskirianti šventė, kurios metu kai kuriose Lietuvos vietovėse būdavo net linksmai patriukšmaujama. Jaunimas susirinkdavo švęsti Pusiaugavėnio į didesnę sodybą: žaisdavo įvairius liaudies žaidimus su padainavimais, pasisupdavo sūpynėse, tačiau visgi apsieidavo be muzikos, nerėgdavo šokių ir vaišių. Per Pusiaugavėnį buvo daug buriama siekiant sužinoti, koks bus likęs gavėnios laikas ir po to pavasaris.

Su parskrendančiais paukščiais susijusios šventinės dienos

Į gavėnios laikotarpį įsiterpia su parskrendančiais paukščiais susietos dienos, nors kai kurios gali pasitaikyti ir po Velykų.

Vieversio diena (Šv. Motiejus) – vasario 24-oji. Vieversys dar vadinamas *cyruleiu*, jis pirmasis pasirodo laukuose. Tą dieną suaugusieji vaikus ragindavo dukart apibėgti apie trobą, paskui iki galulaukės ir vėl namo, kad visus metus būtų greiti kaip vyturiai. Merginos sniegu triskart gerai

nusiprausdavo, kad išlaikytų veido skaistumą net per vasaros kaitrą. Vieversio dieną būta draudimų: tuomet vengta sijoti miltus (kad pasėlių vasarą neužpultų amarai), merginoms šukuoti plaukus (kad vištos vasarą neiškapstytų darželių). Iki šios dienos reikėdavo spėti suverpti visas vilnas.

Kovų (kovarnių, špokų) diena (Šv. Kazimieras) – kovo 4-oji. Tuo laiku į Lietuvą parsikrenda kovarniai, vis labiau ryškėja pavasario požymiai. Tą dieną ūkininkai nors trumpam praverdavo tvartų duris, norėdami pradžiuginti galvijus saule ir pirmais pavasario garsais. Daugelyje vietovių rengiami atilaidai Šv. Kazimiero garbei, po pamaldų vyksta mugės. Vilniaus krašte nuo XVII a. pradžios istoriškai susiformavo Kaziuko mugė, pasižyminti triukšmingomis kostiuminėmis eisenomis ir kitomis tradicijomis, tarp kurių bene ryškiausia – prekyba savitomis šiam kraštui būdingomis puošniomis verbomis, kurias žmonės įsigydavo, kad galėtų pasididžiuoti savo verba Verbų sekmadienį. Visoje Lietuvoje buvo mada iš mugės vaikams ir kitiems namiškiams parnešti „muginukais“ vadinamų lauktuvių, o jauni vyrai savo merginoms pirkdavo „širdelę“ – širdies pavidalo meduolį arba pyragaitį.

Keturiasdešimties paukščių diena – kovo 10-oji. Sakoma, kad tuomet jau yra parsikridę 40 paukščių rūšių. Rytų Lietuvoje gyvavo paprotys tą dieną šeimynai iškepti 40 bandelių, kad būtų geras javų derlius. Žemaičiai vengdavo tądien važiuoti toli nuo namų, kad netektų visus metus pyktis su kaimynais, o gal ir saviškiais.

Pempės diena (Šv. Juozapas) – kovo 19-oji. Merginos tą dieną šluodavo kiemus, tvarkydavo ir purendavo darželius, o kai kur net pasėdavo gėles, daržoves. Nors dar tebesitėsdavo gavėnia, tądien buvo galima tuoktis, tačiau be jokių muzikantų ir triukšmingų linksmybių. Sakyta, kad iki Pempinių reikia merginoms spėti prisiverpti, prisiausti. Po Pempinių prasideda pasirengimas pavasario darbams laukuose.

Gandrinės (Blovieščiai) – kovo 25-oji. Gandras (dar vadinamas *starkumi, gužučiu, busilu, bacionu*) – lietuviams šventas paukštis, atnešantis laimę ir gerovę namams. Svarbu, kaip gandra pirmą kartą pamatomas: jei skrendantis – visus metus seksis greitai nudirbti darbus, bus sveikatos ir turto, mergina gali tikėtis vedybų; jei tupintis – seksis vangiau, mergina liks tėvų namuose. Piemenys, pirmą kartą pamatę gandrą, virsdavo kūlio per galvą, kad būtų greitesni ir gyvuliai geriau ganytųsi. Gandrinės yra labiausiai su pavasario lygiadieniu susijusi šventė. Tą dieną šeimninė stengdavosi atsikelti kuo anksčiau (kad darbymečiu nepristigtų sveikatos), kepėdavo gandro vaises – bandeles iš įvairių rūšių javų (vadinamas *kaukorais, prėskieniais, šeškučiais, kratiniais*), kanapinius pyragėlius, krekenomis įdarytus *šaltanosius*, o tomis vaisėmis dalydavosi su kaimynais, kad būtų daigūs javai. XIX a. gyvavo paprotys lankyti vieni kitus savo eisena pamėgdžiodami gandrą – toks lankymas vadintas „sterkavimu“. Tą dieną ūkininkai apžiūrėdavo javų sėklą, pažarstydami rankomis ir žadindami joje gyvybės jėgą, o šeimninė pakilnodavo kopūstų galvas. Stengdavosi šią dieną nieko neskolinti iš namų (kad nesirgtų gyvuliai), neliesti kiaušinių (kad paukščiai išsiritų sveiki). Sakydavo, kad per Gandrinės meškos jau išsiriti iš savo guolio, miške galima pamatyti gyvates, ritinėjančias savo aukso karūną. Pailgėjus dienos trukmei, žmonės nuo Gandrinių jau pradėdavo valgyti pavakarį.

Buvo tikima, kad gandra parsiskridamas ant uodegos parneša kielę, kuri išspardo ledus. Laukiant pavasario, kovo pabaigoje kai kur merginos šokdavo šokį „Kielytė“ (Žemaitijoje jį vadino „Ledspira“), pamėgdžiodamos kielės judesius.

Šią šventę dar vadino *Bičių diena*, nes saulei pakaitinus avilius bitės pakildavo paskraidyti. Tą dieną bitininkai į medžius keldavo spietines, kad vasarą spiečiai toli nenuklystų.

Gegutės diena – ji švenčiama dažniausiai pirmąją gegužės savaitę. Tą dieną jaunimas šokdavo apeiginį šokį „Gegužė“, kurio metu gegute vadinama mergina užrištomis akimis išsirinkdavo tris vaikus, pasikeisdavo su jais dovanomis, paskui visu metu juos vadindavo broleliais, o šie ją – sesele.

Su pavasarij parsikrendančiais paukščiais yra susiję jų pamėgdžiojimai:

- Vieversys: „Aš vyrs, aš vyrs!“
- Pempė: „Klyvis, klyvis, kas mane padyvys? Kiaušinėlius dėsiu, vaikelius perėsiu!“
- Gegutė: „Ku kū, neturiu vaikų!“
- Varnėnas: „Šiu-gint, šiu-gint, šiu-gint!“
- Gandras: „Ka ka ka ka, Kalendra, kelk akėčias!“

Verbų sekmadienis

Tai paskutinis sekmadienis prieš Velykas. Seniausias Verbų sekmadienio paprotys, paplitęs visoje Lietuvoje – plakimas arba mušimas kadagio šakele, vadinama verba. Pagal senus tikėjimus, plakant žmogų žaliuojančia šakele, jam suteikiama augimo jėga, sveikata, apsauga nuo ligų ir kitos stiprybės. Kas anksčiau Verbų sekmadienį atsikelia, plaka verba miegančius sakydamas: „Verba plaka, ne aš plaku, ar žadi velykaitį (margutį)?“. Plakama tol, kol gaunamas pažadas duoti margutį. Verbų sekmadienį kiekvienas šeimos narys turi būti paplaktas verba, kad būtų sveikas visus metus. Tikėta, kad jei jauni išplaka jaunus, tai šie bus gražūs, o jei senas išplaka seną – bus laimingi.

Verbų sekmadienį žmonės nešdavosi į bažnyčią verbas, kurias pasiruošdavo iš anksto. Į verbų puokštę dėdavo kadagių, kitų žieminių žalumynų šakelių, išsprogusių karklo šakelių (taikydavo, kad būtų daugiau „katinėlių“ – pumpurų). Bažnyčioje pašventintoms verboms priskiriama maginė apsauginė prasmė, jos laikytos turinčios gydomąją galią. Grįžę iš bažnyčios pašventinta verba kirsdavo nebuvusiems bažnyčioje per galvą sakydami: „Liga lauk, sveikata į vidų!“. Taip pat šventinta verba suduodavo vaikams, kad šie geriau augtų, būtų visus metus paklusnūs tėvams. Parsineštos šventintos verbos buvo sukaišiojamos pastogėse, kad saugotų namus nuo audrų ir piktųjų dvasių. Verbomis pavasarį smilkydavo išgenamus gyvulius, parūkydavo ligonio kambarį, pasmilkydavo trobesius, kad audrai ateinant neįtrenktų perkūnas. Verbas saugodavo visus metus iki kitų Verbinių.

Didžioji savaitė

Ji prasideda jau nuo Verbų sekmadienio. Didžiosios savaitės sudedamoji dalis – Didysis pasninkas, trunkantis nuo Didžiojo trečiadienio iki Velykų išvakarių. Kai kurios dienos šioje savaitėje ypač svarbios.

Didysis ketvirtadienis (Čystasis ketvirtadienis, Žalasis ketvirtadienis, Vėlių Velykos). Nuo seno žinoma, kad *Didysis ketvirtadienis* – tai didžiojo pavasarinio apsišvarinimo diena, dėl to šis ketvirtadienis ir vadinamas *Čystuoju* (švariuoju). Tą dieną žmonės užsiima didžiuoju metiniu tvarkymu, kruopščiai išvalo ne tik namus, bet ir kiemus, tvartus, sodus. Būta papročio pakurti pirtį, kurioje maudydavosi tekant saulei. Tą dieną, anot senelių, vanduo įgyja daug gydomųjų galių. Taip pat nusiprausdavo ar net išsimaudydavo tekančiame į saulę upelyje – tuomet sveikatos užteks visiems metams. Ketvirtadienis vadintas ir *Žaliuoju*, nes tuomet žmonės eidavo į miškus ir laukus parsinešti žalumynų, kuriais per Velykas puošė namus ir vaišių stalą. Dar vienas šios dienos pavadinimas *Vėlių Velykos (Vėlių Velykėlės)* siejasi su tuo, kad buvo lankomi kapai paliekant mirusiems kaip auką kiaušinių ir kitų vaišių. Kapus lankydavo kartu su vaikais, jiems parodydavo senelių ir protėvių kapus, juos sutvarkydavo. Kai kuriais duomenimis, Vėlių Velykėlės tęsdavosi 3 dienas – nuo ketvirtadienio iki šeštadienio. Bažnyčia Didįjį ketvirtadienį mini kaip Paskutinės vakarienės dieną, todėl nuo šios dienos iki pat šeštadienio nutyla net bažnyčių vargonai, skambinama tik tarškučiais.

Didysis penktadienis (Vėlių Pėtnyčia). Pagal krikščionių Bažnyčią tai atgailos diena, primenanti Kristaus kančią. Lietuvoje nuo seno tą dieną laikomasi tradicijos mažiau dirbti, laikytis tylos. Einama į

bažnyčią išpažinties, nešamos šventinti vaistažolės. Senesni XVII–XIX a. šaltiniai mini, kad tą dieną minimi mirusieji.

Didysis šeštadienis (Velykų šeštadienis) – paskutinė pasiruošimo Velykų šventei diena, kurioje labai svarbi ugnies ir vandens simbolika. Ryte iš bažnyčios parnešamas šventintas vanduo, kuriuo pašlakstomi visi namiškiai, sodyba ir jos pastatai, gyvuliai, laukai, šventinto vandens pilama į šulinį ar tvenkinį. Taip pat parnešama pašventinta ugnis, o senesniais laikais ją parnešdavo raiti vaikinai uždegtoje kempinėje (nešdami vis sukdamo ratu, kad neužgestų). Parnešta ugnimi iš naujo įžiebiamas namų židinys. Iki pietų baigiami dirbti sunkesni darbai, po to ruošiami velykiniai valgiai, marginami kiaušiniai (dažniausiai margindavo vaikai ir jaunimas), įrengiamos sūpuoklės, pavakare maudomasi pirtyje.

Vakare žmonės vėl skuba į bažnyčią ir meldžiasi iki pat paryčių, saugodami Kristaus karštą. Tą naktį daugelyje Lietuvos vietų bažnyčioje pasirodydavo persirengėliai („kareiviai“, „velniai“, „žydai“), kurie stengdavosi išjudinti žmones, krėsdavo pokštus budindami iš miego. Dabartiniu metu toks paprotys dar yra išlikęs Pievėnuose Mažeikių rajone.

Velykos

Šventėje persipina krikščioniški motyvai (švenčiamas Kristaus prisikėlimas iš mirusiųjų po nukryžiuojimo) ir senesni pavasarinio gamtos atgimimo šventės motyvai. Pagal krikščionišką tradiciją ryte vyksta apeigos bažnyčioje, einama aplink ją minint Kristaus kančių kelią, giedamos giesmės, tačiau likę papročiai (kiaušinių marginimas, daužymas ir ritinėjimas, lalautojų vaikštytės, laistymasis vandeniu, supimasis ir kt.) yra kilę iš senesnių papročių.

Velykų pavadinimo kilmė aiškinama dvejopai: vieni tyrinėtojai jį kildina iš ukrainietiško ir baltarusiško šventės pavadinimo *Velykden'* (lietuviškai reiškia „Didžioji diena“), kiti – iš žodžio „vėlės“ (tikėta, kad atėjus pavasariui vėlės atsikelia iš žemės, kol pirmasis perkūnas jas sugrąžina į kapus).

Pasirengimas šventei. Prieš šventę išvalius namus, jie puošiami žalumynais, iš miško parneštais pataisais, bruknių šakelėmis, kerpėmis, sudygusių javų kuokšteliais. Kaip ir per Kalėdas, kabinamas šiaudinis sodas. Seniau buvo įprasta puošti Velykų eglutę: ji daroma prie tiesios šakos pririšant eglės šakeles, iš jų suformuojant eglutės formos medelį, papuošiant išsprogusiais žilvičio „kačiukais“, popieriniais paukščiukais, gėlytėmis, medelyje padarant lizdelius, į kuriuos įdedama 9–12 kiaušinių. Tikėta, kad Velykų eglutės kiaušiniai žmogui neša laimę.

Kiaušinio simbolika. Kiaušinis nuo pagonybės laikų simbolizuoja gyvybės atsiradimą, vaisingumą, kosmosą. Žmonės tikėdavo, kad pradaužus kiaušinį iš jo išlenda gyvybė, o ridinėjant ta gyvybė

persiduoda ir žemei. Kiaušiniams mūsų protėviai priskirdavo nemažai gydomųjų ir kitų galių. Tikėta, kad užkasti laukuose Velykų kiaušiniai atneš gerą derlių.

Kiaušiniai marginti įvairiais tradiciniais būdais: dažais ir žolynais; dažais ir vašku; skutinėjant nudažytus kiaušinius. Margindavo įvairiais raštais – saulutėmis, paukščio pėdelėmis, eglutėmis, rutos lapeliais, žalčiukais, spiralėmis, kryžiukais ir kitais ornamentais.

Seniau Velykų rytą vaikai prabudę dažnai rasdavo po du ant palangės padėtus kiaušinius – tai mitinės būtybės Velykės dovana. Vaikams buvo sakoma, kad ji gyvena kažkur pamiškėje, moka gražiai marginti kiaušinius, o atėjus pavasariui primargina jų daugybę, sudeda visus į vaško arba cukraus vežimą ir pasikinkiusi kiškius išvažiuoja pas gerus vaikus, juos naktį aplanko ir apdovanoja.

Tradicinis Velykų stalas. Velykų valgiai, išskyrus kiaušinius, labai panašūs į Kalėdų. Ant Velykų stalo turi būti daug ir įvairių patiekalų – tuomet metai bus turtingi ir sotūs. Ruošiant Velykų stalą pirmiausia į žaliuojančių želmenų kraitelę dedami margučiai, šalia dažnai padedamas sūdyto sviesto *avinėlis* arba *rožė*. Po ilgo gavėnios pasninko ypač svarbūs mėsos patiekalai, kurie buvo labai įvairūs. Daugiausia ruošiami kiaušienos patiekalai – kepta ir virta kiaušiena, kiaušės galva, virtos dešros, kumpis, suktos ir slėgtos karkos, verdamas šiupinys, kepami kraujiniai vėdarai, daroma šaltiena ir kt. Seniau Žemaitijoje turtingesnių žmonių namuose bene populiariausias Velykų valgis buvo avienos kumpis, vėliau jį pakeitė veršienos kumpis, o kartais būdavo patiekiamas net visas įdarytas paršiukas ar avinėlis. Taip pat ruošiami silkės ir kitokios žuvies patiekalai. Šalia dažnai atsirasdavo raugintų daržovių – agurkų, raudonųjų burokėlių, kopūstų (dažniausiai troškintų). Ruošiamas ypatingas aguonomis, džiovintais vaisiais ar riešutais pagardintas Velykų pyragas, daug kur vadintas *boba* arba *babka*, kurią stengtasi iškepti kuo aukštesnę, taip parodant šeimos turtingumą ir gerą derlių. Velykoms kepami ir kiti kepiniai – vyniotiniai, pyragai, bandelės (įdaryti aguonomis, džiovintais vaisiais, kopūstais, grybais, varške). Ant stalo būtina būti kvepianti juoda ruginių miltų duona. Nuo seno įprasta, kad per Velykas ant stalo būtų sulos, giros (padarytos iš duonos, kmynų ar sulos), taip pat alaus.

Lietuvoje seniau Velykas švėsdavo 3 dienas. Kiekviena iš jų pasižymėdavo savitais papročiais.

Pirmąją dieną tekant saulei aplink bažnyčią eina Prisikėlimo procesija – tuomet mušama būgnais, kai kur net šaudyta iš patrankų, o jei būta persirengėlių, jie eidavo priešinga kryptimi. Seniau žmonės nuo pasninko „atgavėdavo“ tik Velykų rytą prie velykinio stalo, dėl to labai skubėdavo parvykti iš bažnyčios namo, net lenktyniaudavo.

Grįžusi visa šeima sėda už šventinio stalo. Visų pirma šeimos galva vieną margutį padalina į tiek dalių, kiek yra vaikų, o paskui valgomi kiti margučiai ir žiūrima, kieno stipresnis. Daug kur buvo valgoma riebi kopūstų sriuba, po jos mėsos patiekalai ir galiausiai pyragas, kiti saldūs patiekalai. Pasivaišinę suaugusieji dažnai eidavo miegoti (nes naktį budėjo bažnyčioje), o lauke vaikai ridendavo margučius. Pirmąją Velykų dieną dauguma praleisdavo namuose ir niekur neidavo, kartais aplankydavo tik artimiausius kaimynus.

Vakare pasirodydavo **lalautojai**: jauni vyrai lankydamo kaimą ir ypač merginas. Eidavo triukšmingai, su muzika ir barškalais. Po langais jie giedodavo velykines giesmes ir dainuodavo *lalynkas* su priedainiais *ai lalu lalu, ei lalo, vynelis vyno žaliasai* ir kt. Lalautojai linkėdavo šeiminiškams gero derliaus ir sotaus gyvenimo, o merginoms – greitai ir sėkmingai ištekėti, susilaukti vaikučių. Žmonės lalauninkus apdovanodavo: merginos per langelį į krepšius jiems įdėdavo margučių, sūrio, riešutų. Vėliau lalauninkai iš surinktų kiaušinių išrinkdavo gražiausią margutį, paskelbdavo apie jį dovanojusią merginą visam kaimui.

Antroji Velykų diena laikoma svečių diena – ja prasidėdavo didžiosios Velykų linksmybės ir pramogos. Nuo pat ryto prasidėdavo *velykavimas*: kiekvienas stengdavosi atsikelti kuo anksčiau, nes norėdavo užklupti kitus šeimos narius miegančius ir juos *apvelykauti* suduodami išsprogusiomis šakelėmis (jas dažnai pasimerkdavo jau nuo pusės gavėnios). Tie, kuriuos užtinka bemiegančius ir nuplaka, turi duoti velykautojui bent po kiaušinį. Šią dieną vaikai lankydamo savo krikšto tėvus, gražiai

juos pasisveikindavo. Maži vaikai (iki 7–8 metų amžiaus) antrąją Velykų dieną eidavo *kiaušiniuoti* pas kaimynus: atėję į svečius jie pasakydavo trumpą oraciją (pvz., „Aš mažas vaikelis, kaip pupų pėdelis, prie slenksčio stoviu, kiaušinuok noriu“), o už tai gaudavo kiaušinių (jei norėdavo vieno kiaušinio – parodydavo į burną įkišę vieną pirštuką, jei dviejų – du pirštukus). Jaunimas eidavo *dėdiniuoti*: jauni vyrai eidavo prašyti kiaušinių pas merginas. Prisirinkus kiaušinių, vykdavo ridinėjimo varžybos ir kiti žaidimai. Jaunimas ir vaikai taip pat rinkdavosi prie sūpynių. Nuo antrosios Velykų dienos prasidėdavo ir šokių vakarėliai, kurių jaunimas po ilgos gavėnios būdavo labai išsiilgę.

Trečioji Velykų diena vadinama Ledų diena. Tai poilsio diena – niekas nesiimdavo jokių lauko darbų, nes tikėdavo, kad tuomet pasėlius išmuš ledai.

Laistymasis vandeniui. Tai labai senas paprotys, simboliškai žadinantis gyvybingumą. Antrąją Velykų rytą vaikinai eidavo vandeniui laistyti merginų: užėję į trobą, kurioje gyvendavo merginos, paspausdavo rankas šeiminkams, o sveikindami moteris ir merginas, joms į delnus po truputį įpildavo vandens, po to nušluostydavo rankšluosčiu. Tokius laistytojus šeiminkai sodindavo už vaišių stalo. Taip pat buvo laistomasi vandeniui užpilant iš kibiro antrą ir trečią Velykų dieną – taip buvo daroma linkint, kad nebūtų sausros ir užderėtų geras derlius. Pagrindinė apeiginio prausimo ir laistymo vandeniui papročio paskirtis – palinkėti gero derliaus, laimės ir sveikatos.

Supimasis sūpuoklėse. Seniau supdavosi ir vyresnio amžiaus žmonės, tačiau tai labiau vaikų ir ypač jaunimo užsiėmimas. Tikėta, kad kuo aukščiau per Velykas įsisupsi, tuo aukštesni bus linai, tuo ilgesnis bus jų pluoštas, o merginos greičiau ištekės. Supantis dainuojamos sūpuoklinės dainos, kurių tekstuose minimas supimas: pavyzdžiui, „Supkit mane supėjėliai“, „Supkit meskit mane jauną“, „Kas tų supas“, „Velykelas raduolalas“ ir pan. Sūpynės dažniausiai būdavo įrengiamos ant kalnelių, tarp dviejų greta augančių medžių. Mažiems vaikams sūpuokles įrengdavo ir kambaryje. Sakydavo, jeigu vaikai per Velykas supsis, tai bus smagūs ir greitai.

„Šokimas lenton“. Šokinėdavo po dvi merginas ant lentos, padėtos ant rąsto, kiekviena ant savo lentos galo. Tai maginį tikslą turintis veiksmas, panašus kaip supantis sūpuoklėmis – kad geriau augtų linai, kad merginos greičiau ištekėtų.

Velykinių papročių atsikartojimas kitose šventėse. Kiaušiniai buvo marginami, ridenami ir per kitas pavasarinės šventės – per Atvelykį, Jurgines, Sekmines. Per šias šventes taip pat buvo supamasi, kaip ir „šokama lenton“ – iki tol, kol sužaliuoja pavasarį pasėti rugiai.

Atvelykis (Vaikų Velykėlės, Mažosios Velykėlės)

Tai sekmadienis po Velykų. Lietuvių tradicinėje kultūroje šią dieną, kaip ir per Velykas, dažydavo margučius, kai kur plakdavo verbomis. Tai daugiausia vaikų šventė. Tą dieną kiaušinius dauždavo tik vaikai, tik jie ir supdavosi. Kai kur Lietuvoje šią dieną vaikus aplankydavo krikštamotės su dovanomis. Atvelykiu baigdavosi Velykų šventės, po to prasidėdavo laukų darbai.

Jurginės (Jorė, Pergrubrijus) – balandžio 23-ioji

Šią šventę taip pat galima laikyti viena iš svarbiausių tradiciniame pavasario kalendoriuje. Žemdirbio kalendoriuje per Jurgines pirmą kartą į lauką išgenami gyvuliai, prasideda pirmieji pavasario darbai laukuose. XVI a. šaltiniai šią šventę sieja su aukojimais pavasario dievybėms Pergrubrijui ir Ganikliui. Ilgainiui šventė priskirta šv. Jurgiui – gyvulių, ypač arklių, globėjui. Simonas Daukantas rašė, kad ši šventė senovėje vadinta *Jore*. Su šiuo pavadinimu susijusi žodžio *jorėti* reikšmė – augti, plisti, žaliuoti, o *jorė* aiškinama kaip pavasario žaluma.

Iki pat XX a. vidurio šios šventės metu buvo atliekama daug apeiginių veikslių. Išgindami po žiemos pirmą kartą į laukus gyvulių bandą, ją apeidavo apeiginiu būdu: dažniausiai eidavo tris kartus, laikydami rankose apeiginius atributus (žvakę, lėkštę su kiaušiniais, šventintas žoles, verbas), aprūkydami gyvulius žolėmis, suduodami jiems triskart verba. Taip pat žmonės lankydavo javus eidami ratu aplink laukus: daugiausia 3 kartus (kai kur ir 12 kartų), nešdami apeiginę reikšmę turinčius daiktus – duonos kepaliukus, žvakes, kiaušinius, o apėję lauką vieną kepaliuką užkasdavo į žemę (prašydami dievų gero derliaus ir gyvulių apsaugos nuo žvėrių ar ligų), kitą kepaliuką padalindavo visiems šeimos nariams ir suvalgydavo. Rytų Aukštaitijoje per Jurgines apeidami laukus dar ir voliodavosi po rugių lauką šaukdami: „Augink dieve! Augink dieve!“. Aplankę laukus ir gyvulius, žmonės vaišindavosi gamtoje, ritinėdavo margučius, supdavosi sūpuoklėmis. Moterys ir merginos per Jurgines šaukdavo pavasari garsiai dainuodamos dainas, kurių tekstuose dažnai minimas Joris („Jorja, šalta rasa“, „Jori, šildyk žemę“, „Jurja, geras vakaras“ ir kt.), taip pat kitas garsiu balsu dainuojamas dainas (pvz., „Oi ly-lia-lia, kalnas kalnalis“), nes jomis tikėtasi prisaukti pavasarinę gyvybę.

Sekminės

Tai kilnojama šventė, švenčiama 50-tą dieną po Velykų (tarp gegužės 11 ir birželio 12 d.), visada sekmadienį. Krikščioniškoje tradicijoje tai Šventosios Dvasios nužengimo į žemę diena. Šventės ištakos siejamos su ikikrikščioniškais laikais švęsta pavasario ir žalumynų švente – tokią Sekminių paskirtį liudija daugybė iki pat XX a. vidurio išlikusių tikėjimų ir papročių, skirtų augmenijos ir naminių gyvulių ritualiniam apsaugojimui.

Berželių simbolika. Per Sekmines žmonės berželiais puošė namus, kiemus, laukus. Berželius statydavo iš abiejų durų pusių, kad šeimnininkai vienas kito klausytų. Buvo tikima, kad per Sekmines surištos berželių vantos išvaro iš žmogaus visas ligas. Sekminių vaišių stalas taip pat puošiamas beržo šakelėmis. Berželiams priskirta stipri vegetacinė jėga tikint, kad jų gyvybingumas gali persiduoti žemei, gyvuliams, žmonėms. Berželių šakos ar kiti žalumynai po Sekminių neišmetami – sudžiovinami ir laikomi visus metus. Tikėta, kad sudžiovinėtų berželių dūmai nubaido piktas dvasias, apsaugo naujai pastatytą pastatą nuo visokių negerovių, gali į šalį nukreipti piktą audros debesį ir pan.

Piemenų šventė. Sekminių pirmą rytą piemenėliai stengdavosi kuo anksčiau atsikelti, o kurie suvėluodavo, tuos Sūduvoje apšaukdavo *spirgučiu*, Žemaitijoje – *ginaliu*. Sūduvoje ta proga kiti piemenys jiems dainuodavo daineles, vadinamas *oliavimais* (dėl būdingų garsažodžių *olia, olo oolo, olialio, vali vola* ir pan.). Dieną piemenys surengdavo eiseną, iškilmingai pargindami vainikais išpuoštas karves, dainuodami ir grodami Sekminių rageliais, švilpynėmis, lamzdeliais, ožragiu ir kitais pučiamaisiais instrumentais. Piemenys gyvulius išpuošdavo iš berželių šakų, kitų žalumynų, gėlių nupintais vainikais. Tikėta, kad apvainikuotos karvės duosiančios daugiau pieno, todėl piemenėliai šeimnininkų būdavo apdovanojami. Iš susirinktų produktų, daugiausia kiaušinių, jie surengdavo sau vaišes – kepdavo kiaušiniene.

Rytagonės. Sekminių dieną samdyti piemenys paprastai ganydavo trumpiau, jiems leisdavo aplankyti savo tėvus, o karves tuomet ganydavo šeimnininkų vaikai arba patys šeimnininkai, dažniausiai merginos – šis paprotys vadinamas *rytagonėmis*. Kupiškio apylinkėse rytagonių naktį jaunimas žaisdavo žaidimą „Vestuves kelti“: atlikdavo visas vestuvių apeigas, tik juokais – išrinkdavo „jaunujų porą“, mergaitės pasipuošdavo pamergių vainikais (pasidarydavo iš beržo šakelių), „vestuvinininkai“ dainuodavo vestuvių dainas, šokdindavo „marčią“ ir t. t. Grįžusias iš rytagonių merginas vyrai ir samdiniai pasveikindavo triukšmingai, su šauksmais, o šeimnininkės jas apliedavo vandeni, kad karvės būtų pieningesnės.

Javų lankymas, sambariai, jaunimo susibūrimai. Antrąją Sekminių dieną buvo įprasta apeiti javų laukus. Ypač Aukštaitijoje buvo paplitęs *sambarių* paprotys: žmonės susirinkdavo ir vaišindavosi lauke netoli pasėlių, dainuodavo, eidavo ratelius, šokdavo, žaisdavo, gerdavo sambarinį (sudėtinį) alų. Toks

paprotys dar vadintas *parugėmis, kupolėmis*. Per Sekmines vykdavo ir kiti jaunimo pasilinksminimai su šokiais. Tarpukariu būtent per Sekmines būdavo organizuojamos pirmosios metinės jaunimo gegužinės (šokių vakarai).

Sūpynės ir laistymasis. Per Sekmines jaunimas rinkdavosi prie sūpynių, supdavosi, dainuodavo, linksmindavosi su muzika, rengdavo vaišes. Kai kuriose Lietuvos vietovėse gyvavo laistymosi vandeniu tradicija, turėjusi užtikrinti geresnį būsimą derlių, sveikatą. Tikėta, kad nuo Sekminių jau tikrai galima maudytis atviruose vandens telkiniuose.

Sekminių vaišės. Išskirtinis šios šventės patiekalas – ant laužo kepama Sekminių kiaušininė, vadinama *pautiene*. Per Sekmines, kaip ir per Velykas ar Jurgines, marginami kiaušiniai. Šeimininkės daug kur virdavo virtinukus (*koldūnus*) su varške ar mėsa: kiekvienas šeimos narys turėdavo suvalgyti po septynis virtinius, tuomet visus metus bus sveikas. Taip pat virdavo *šaltanosius* (su mėlynių įdaru), kepdamo varškėčius, dėdavo ant stalo varškės sūrį, keptus pyragus.

Ledų diena. Trečioji (kai kur ketvirtoji) Sekminių diena vadinama Ledų diena, kaip ir po Velykų. Tikėta, kad tą dieną nevalia judinti žemės, kad ledai neišmuštų pasėlių, vengta triukšmingų darbų, melstasi prašant apsaugoti nuo blogo oro.

Kupolių laikas ir Joninės (Rasų šventė) – birželio 23-ioji

Kupolių pavadinimas susijęs su kupėjimu (vešėjimu), aukščiausia augalijos suklestėjimo būseną. Senieji šaltiniai rodo, kad seniau *kupolių* laikas reiškė ne vienadienę šventę, bet ilgesnį laikotarpį, kuriam priklausė ne tik Rasos šventė (Joninės), bet ir savaite vėliau švenčiamos Petrinės, taip pat Sekminių metas. Rytų Aukštaitijoje *kupolia* arba *kupinėmis* buvo vadinama jaunimo gegužinė rugių lauke Sekminių antrąją dieną, tuo metu buvo dainuojamos *kupolinės* dainos, o dzūkai *kupolinėmis dienomis* vadino laiką nuo Joninių iki Petrinių. XVI a. M. Strykowski tvirtino, kad lietuviai *kupalą* šventę ilgą laiką, o ypač gegužės 25 dieną ir birželio 25 dieną. Matyt, *kupolių* periodas apėmė laikotarpį nuo Sekminių iki Petrinių – maždaug nuo gegužės antrosios pusės iki birželio pabaigos.

Kupolių laikotarpio kulminacija – vasaros saulėgrįža, kuri Lietuvoje, kaip ir kitose krikščioniškose šalyse, vadinama *Joninėmis* (*Šv. Jono diena*), taip pat *Rasos* švente. Lietuvoje nuo seno buvo įprasta tuomet švęsti visą naktį: žmonės tikėjo, kad jei šventinę naktį nemiegos, visus metus bus sveiki ir laimingi. Svarbiausi šventės simboliai – saulė, ugnis, žolynai, vainikai, „paparčio žiedas“, rasa, vanduo.

Saulė ir ugnis. Per šią šventę Saulei dėkojama už šilumą, šviesą, prašoma jos kuo daugiau šviesti. Naktį ant aukštos kalvos sukuriamas saulės šviesą simbolizuojantis didelis laužas: manyta, kad kuo toliau jis apšvies laukus, tuo rudenį bus didesnis derlius. Aplink laužą šokama, dainuojama. Susmukus laužui paryčiais per jį šokinėjama: vieni dėl geresnės sveikatos, apsivalymo, kiti – norėdami turėti porą (tikėta, kad jei mergina ir vaikas kartu peršoka laužą susikibę rankomis, jie tais metais susituoks). Saulę taip pat simbolizuoja aukštai ant karčių iškeltos ir padegtos stebulės – mediniai vežimo ratai.

Kupoliavimas. Šventės išvakarėse moterys ir merginos renka vaistines ir kitas žoleles, vadinamas *kupolėmis* (ypač jonažoles, mėlynai ar geltonai žydingius žolynus). Tikima, kad būtent tuomet surinktos žolės turi stebuklingų gydymo galių, todėl jomis būdavo apkaišomi namų pakampiai, tvartai, jomis aprūkydavo siekdami apsaugos, taip pat naudojo gydymo tikslais. Surinktais žolynais išpuošdavo aukštą kartį, vadinamą *kupole*, ant kurios per šventę buriant mėtomi vainikai. Taip pat kupoliaujama per pačią šventę skinant žolynus pagal tam tikras taisykles – surinkta puokštė parodo žmogaus ateitį (vadovaujantis nuo seno žinomomis augalų reikšmėmis).

Vainikai. Merginos iš gėlių ir kitų žalumynų pina vainikus, kuriais puošiasi pačios arba dabina namus, o vyrai pasidaro vainikus iš ažuolo šakelių. Vainikas per šventę mėtomas atgalia ranka per galvą ant *kupole* vadinamos karties spėjant, kada bus vestuvės, o naktį vainikas leidžiamas į vandenį padėjus

ant sukryžiuotų lentelių su vidury uždegta žvakele, iš jo plaukimo sprendžia apie ateitį (pvz., jei vaikino ir merginos vainikėliai plaukia drauge – bus vestuvės).

Dainos, rateliai ir šokiai. Per šventę dainuojamos *kupolinės* dainos – jų tekstuose minima *kupolio rožė, kupolės, kupolėjytės*, apdainuojamas žolynų skynimas, vainikų pynimas ir pan. Dainuojant einami rateliai, taip pat šokama aplink laužą iki pat ryto.

Paparčio žiedas. Tikėta, kad šią naktį prasiskleidžia stebuklingas paparčio žiedas, o kas jį suras – taps aiškiaregiu, supras paukščių kalbą, įgis turtų ir laimę. Paparčio žiedo galima ieškoti tik po vieną, bet einant gilyn į mišką jokiū būdu negalima atsigręžti atgal, kad ir labai gąsdintų tuomet mišką apnikusios piktosios dvasios. Atėjus į miško gilumą ir suradus papartį, po juo reikia patiesti nosinaitę ar skarelę, apsibrėžti aplink papartį šermukšnine lazda, pasidėti indą su šventintu vandeniu, užsidegti žvakę ir melstis – tuomet paparčio žiedas suspindės ir nukris ant patiestos skarelės.

Prausimasis rasa. Saulei tekant žmonės keliaudavo į laukus ir prausdavosi nuo rugių nubraukta rasa. Rasa vilgomos marškos norint pagydyti ligonius, taip pat surinkta rasa girdomos karvės (kad būtų pieningos), laistomi laukai, daržai (kad būtų derlingi, neželtų piktžolės). Merginos brisdavo į vandenį, išsipindavo kasas, šukuodavo plaukus ir velėjo marškinius tarsi laumės. Tikėta, kad šį rytą vanduo pasižymi ypatingomis savybėmis – juo nusiprausus veidai tampa skaistesni, merginos greičiau ištekės.

Žolinė – rugpjūčio 15-oji

Pagal senuosius papročius *Žolinė* yra žalumos, didžiausio suvešėjimo ir derliaus brandos šventė, skirta Žemynai, o pagal krikščionybę – tai Švč. Mergelės Marijos ėmimo į dangų diena. Dzūkijoje prigijo šventės pavadinimas *Kopūstinė*. Tikėjimai ir papročiai rodo, kad ši šventė susijusi su svarbiausių lauko darbų pabaiga, vasaros ir rudens sandūra. Šia proga susirinkdavo visi giminės, kaimynai pabendrauti, pasidalyti džiaugsmiais ir rūpesčiais, nes „kas per Žolines neviešės, tas visą gyvenimą nieko neturės“.

Moterys šią dieną rinkdavo gražiausias laukų gėles ir vaistažoles, iškepėdavo duonos iš naujojo derliaus, o ūkininkai padarydavo alaus, giros. Kai kur per Žolinę susirinkusi prie stalo visa šeima vaišindavosi 12 patiekalų, pagamintų iš naujojo derliaus grūdų, vaisių ir daržovių. Ant stalo uždegama žvakė, ji nešama aplink valgius ir leidžiama per rankas aplink stalą. Pagerbiant protėvius, vaišių likučiai atiduodami elgetoms.

Būdingas šios dienos paprotys – neštis į bažnyčią pašventinti įvairių žolynų, darželio gėlių, daržovių. Pašventintas daržoves valgydavo visa šeimyna, jas padalydavo su pašaru gyvuliams tikėdami, kad taip apsaugos nuo ligų. Į Žolines puokštę būtina įdėti savo išaugintų daržovių ir kitų augalų (pvz., dzūkės įdėdavo morką, griežtį, buroką ar net kopūsto galvą). Parsinešus pašventinta puokštė laikoma pagarbiai, sudžiovinama ir užkišama namuose už šventųjų paveikslo. Sudžiūvusia puokšte smilkydavo užėjus perkūnijai, susirgus žmogui ar gyvuliui, taip pat nuo maro, bado, gaisro ir kitų negandų. Taip pat geriama per Žolinę surinktų žolynų arbata. Šios žolelės būdavo dedamos mirusiajam į pagalvę, kad palydėtų jo sielą į kitą pasaulį.

Rudens lygiadienis ir Baltų vienybės diena (rugsėjo 22-oji), Dagotuvės (rugsėjo 29-oji)

Rudens lygiadienis dabar siejamas su Baltų vienybės diena, švenčiama rugsėjo 22-ąją. Ši šventė įtvirtinta bendru Lietuvos ir Latvijos Seimų nutarimu siekiant pažymėti baltų genčių vienybę Saulės mūšyje 1236 m., kai buvo nugalėtas Kalavijuočių ordinas. Ta proga Lietuvoje, Latvijoje ir kitose baltų žemėse kasmet rengiama Baltų vienybės ugnies sąsąuka: ant piliakalnių ir kitose baltų genčių istoriją įprasminančiose vietose uždegama ugnis, prisimenant seną būdą pranešti kitiems apie gresiantį pavojų ar kitą svarbią žinią, kviečiant susivienyti. Daug kur Lietuvoje prigijo tradicija šventei sukurti įvairias

šiaudines ar nendrinės figūras su baltų ženklais, o ypač šiaudinę ožio skulptūrą, kurią sudeginant simbolizuoja senovinė auka už gerą derlių.

Rudens lygiadienis nuo seno susijęs su rugsėjo 29 dieną švenčiamomis *Dagotuvėmis*, arba *Dagos* švente, kuri krikščionių bažnyčios buvo pavadinta *Šv. Mykolo diena* (Mažojoje Lietuvoje prigijo *Mikelio* šventės pavadinimas). Rugsėjo pabaigoje jau būna sudygę žiemkenčiai, tad, matyt, tai ir nulėmė *Dagotuvių* (*Dagos*) šventės pavadinimą. Pagal senuosius šaltinius per šią šventę kaip padėka dievams buvo aukojamas ožys ir rengiamos bendruomeninės vaisės. Istorikas J. Dlugošas rašė, kad ta šventė buvo kaip rudeniniai sambariai (*sambarvės*). Šventės prasmę tyrinėjusio A. J. Greimo manymu, Dagotuvės buvo viena iš svarbesnių kalendorinių švenčių, į kurią suburiama visa žmonių bendruomenė ir aukojant ožį sukviečiami pagrindiniai dievai, o ypač tikimasi Velino (požemio, šalčio ir tamsybių valdovo) pagalbos, kad jis globotų jau sudygusius grūdus ir padėtų iškentėti visus išbandymus per šaltą žiemą.

Panaudota literatūra ir kiti šaltiniai:

- Astrauskas, Rimantas. *Laiko matavimo sistemos ir jų atspindžiai etninėje kultūroje* (virtualus). Internetinė prieiga: <http://lietuvostautodaile.lt/straipsniai/1439-rimantas-astrauskas-laiko-matavimo-sistemos-ir-ju-atspindziai-etnineje-kulturoje>
- Atvažiuoja kalėdos: Advento–Kalėdų papročiai ir tautosaka*. Iš serijos „Gyvoji tradicija“. II papildytas leidimas. Sudarytojos: Nijolė Marcinkevičienė, Jūratė Šemetaitė, Audronė Vakarainenė. – Vilnius: Lietuvos nacionalinis kultūros centras, 2019.
- Balys, Jonas. *Lietuvių kalendorinės šventės. Tautosakinė medžiaga ir aiškinimai* (2 papild. leid., ats. red. V. Čiubrinskas). Vilnius: Mintis, 1993.
- Baltų šventadieniai (32). Kūčios, Kalėdos*. (TV laidų ciklo autorė režisierė Nijolė Jačėnienė). 2019. Internetinė prieiga: https://www.youtube.com/watch?v=RVJ8oRHH2zU&ab_channel=SigutisJa%C4%8D%C4%97nas
- Baltų šventadieniai (3). Pavasario lygiadienis*. (TV laidų ciklo autorė režisierė Nijolė Jačėnienė). 2019. Internetinė prieiga: https://www.youtube.com/watch?v=pejbAn0iRf0&ab_channel=SigutisJa%C4%8D%C4%97nas
- Baltų šventadieniai (16). Rasos šventė (1) dalis*. (TV laidų ciklo autorė režisierė Nijolė Jačėnienė). 2019. Internetinė prieiga: https://www.youtube.com/watch?v=16IWIMRuh8s&ab_channel=SigutisJa%C4%8D%C4%97nas
- Baltų šventadieniai (20). Rudens lygiadienis*. (TV laidų ciklo autorė režisierė Nijolė Jačėnienė). 2019. Internetinė prieiga: https://www.youtube.com/watch?v=z0W0o09HG9U&ab_channel=SigutisJa%C4%8D%C4%97nas
- Baltų šventadieniai (1). Užgavėnės*. (TV laidų ciklo autorė režisierė Nijolė Jačėnienė). 2019. Internetinė prieiga: https://www.youtube.com/watch?v=gRfrLh1JIEU&ab_channel=SigutisJa%C4%8D%C4%97nas
- Baltų šventadieniai (31). Žiemos saulėgrįža*. (TV laidų ciklo autorė režisierė Nijolė Jačėnienė). 2019. Internetinė prieiga: https://www.youtube.com/watch?v=dcf-e-vMV7s&ab_channel=SigutisJa%C4%8D%C4%97nas
- Klimka, Libertas. *Tautos metai*. Vilniaus etninės kultūros centras, 2008.
- Marcinkevičienė, Nijolė. *Mėnesiai ir šventės: Adventas ir vilkai*. Internetinė prieiga: <https://alkas.lt/2018/12/21/n-marcinkeviciene-adventas-ir-vilkai/> (žiūrėta 2024 04 29)
- Marcinkevičienė, Nijolė. *Mėnesiai ir šventės: birželis*. Internetinė prieiga: <https://alkas.lt/2017/06/11/n-marcinkeviciene-menesiai-ir-sventes-birzelis/> (žiūrėta 2024 04 29)
- Marcinkevičienė, Nijolė. *Mėnesiai ir šventės: gruodis*. Internetinė prieiga: <https://alkas.lt/2017/12/08/n-marcinkeviciene-menesiai-ir-sventes-gruodis/> (žiūrėta 2024 04 29)

- Marcinkevičienė, Nijolė. *Mėnesiai ir šventės: lapkritis*. Internetinė prieiga: <https://alkas.lt/2017/11/01/n-marcinkeviciene-menesiai-ir-sventes-lapkritis/> (žiūrėta 2024 04 29)
- Marcinkevičienė, Nijolė. *Mėnesiai ir šventės: spalio*. Internetinė prieiga: <https://alkas.lt/2017/10/05/n-marcinkeviciene-menesiai-ir-sventes-spalis/> (žiūrėta 2024 04 29)
- Marcinkevičienė, Nijolė. *Mėnesiai ir šventės: Vėlinės*. Internetinė prieiga: <https://alkas.lt/2015/10/23/velines/> (žiūrėta 2024 04 29)
- „Kupolio rožė“. *Sekminių – Joninių papročiai ir tautosaka*. Parengė Nijolė Marcinkevičienė, Loreta Mukaitė, Audronė Vakariniene. Vilnius: LLKC, 2003.
- Laurinkienė, Nijolė. Devyniaragio elnio semantikos akcentai. *Liaudies kultūra*. 2002, Nr. 1 (70), p. 30–33. Internetinė prieiga: http://tautosmenta.lt/wp-content/uploads/2013/12/Laurinkiene_Nijole/Laurinkiene_LK_2000_1.pdf
- Laurinkienė, Nijolė. Kas toji Užgavėnių Morė? *Liaudies kultūra*, 2012, Nr. 1 (142), p. 20–32. Internetinė prieiga: http://tautosmenta.lt/wp-content/uploads/2013/12/Laurinkiene_Nijole/Laurinkiene_LK_2012_1.pdf
- Laurinkienė, Nijolė. Mito atšvaitai lietuvių kalendorinėse dainose. Vilnius: Vaga, 1990. Internetinė prieiga: http://tautosmenta.lt/wp-content/uploads/2013/12/Laurinkiene_Nijole/Laurinkiene_1990_MA.pdf
- Laurinkienė, Nijolė. Saulėtekio stebėjimas per Rasas kaip senasis religinis potyris. *Šiaurės Atėnai*. 2019-06-28, Nr. 12 (1316), p. 14. Internetinė prieiga: http://tautosmenta.lt/wp-content/uploads/2013/12/Laurinkiene_Nijole/Laurinkiene_SA_2019_12.pdf
- Lietuvių kalendorinės šventės* (sudarė Birutė Imbrasienė). Vilnius: LNKC, 1990.
- Lietuvių šventinis kalendorius* (sudarė Laima Anglickienė, Giedrė Barkauskaitė, Dalia Senvaitytė, Arūnas Vaicekauskas, Asta Venskienė). Vytauto Didžiojo universitetas: Versus Aureus, 2014.
- Metų ratas. Kalendorinių švenčių muzikinis folkloras ir papročiai*. (Serija: Iš muzikinio folkloro lobyno). Sudarė Daiva Vyčiniene. Bendrautoriai Rimantas Astrauskas, Gaila Kirdienė, Dalia Urbanavičienė, Skirmantė Valiulytė ir kt. Lietuvos muzikos ir teatro akademija, 2008 (DVD). Internetinė prieiga: <https://metu-ratas.lmta.lt/>
- „Pavasaris pavandenis“. *Senovės Velykų papročiai kaime* (su N. Vėliumi). Internetinė prieiga: <https://www.youtube.com/watch?v=ujwg-XEks-A>
- Urbanavičienė, Dalia. *Lietuvių apeiginė etnochoreografija*. Vilnius: Lietuvos muzikos akademija, 2000.
- Užgavėnių kaukės*. Sudarė S. Skrodenis, L. Klimka. Vilniaus etninės kultūros centras, 2010.
- Vaiškūnas, Jonas. *Užgavėnės – esmingiausia senosios lietuvių religijos šventė* (virtualus straipsnis). Internetinė prieiga: <https://alkas.lt/2017/02/27/jonas-vaiskunas-uzgavenes-esmingiausia-senosios-lietuviu-religijos-svente/>
- Vaiškūnas, Jonas. *Užgavėnių papročiai mena svarbiausią indoeuropiečių religinę šventę* (virtualus straipsnis). Internetinė prieiga: <https://alkas.lt/2021/02/16/j-vaiskunas-uzgaveniu-papročiai-mena-svarbiausia-indoeuropieciu-religine-svente/>
- Vaitkevičienė, Daiva. „Griaudulinės, arba griausmas vasarį“. *Vykinto keliai. Apie baltų kultūrą iš pirmų lūpų* (virtualus). Internetinė prieiga: <https://www.vykintokeliai.lt/post/griaudulines-arba-griausmas-vasari>
- Vaitkevičienė, Daiva. „Meška verčia žiemą ant kito šono“. *Vykinto keliai. Apie baltų kultūrą iš pirmų lūpų* (virtualus). Internetinė prieiga: <https://www.vykintokeliai.lt/post/meska-vercia-ziema-ant-kito-sono>
- Velykų rytą lelija pražydo*. Sudarė Nijolė Marcinkevičienė, Loreta Sungailienė, Audronė Vakariniene. Vilnius: LNKC, 2007.